

Racisme in de ethische politiek

Uitingen van paternalisme in toespraken van koningin Wilhelmina in 1901 en 1942.

Bachelor scriptie

Naam:	Jiixin Chen
Studentnummer:	3524280
Datum:	16 juni 2017
Begeleider:	J.W. van der Jagt
Opleiding:	Geschiedenis BA
Instelling:	Universiteit Utrecht
Woorden:	8736

Samenvatting

De discussie over de link tussen kolonialisme en racisme speelt vandaag de dag een steeds grotere rol in de samenleving. Ook in de academische wereld wordt er steeds meer aandacht besteed aan het Nederlands koloniale verleden en de impact daarvan op de Nederlandse samenleving. Dit onderzoek schaaft zich hieronder en kijkt naar het koloniale denken van de Nederlandse regering aan het begin van de twintigste eeuw. In dit onderzoek staat de vraag centraal hoe de manier waarop er in deze periode door de Nederlandse politiek, in de eerste helft van de twintigste eeuw, werd nagedacht over ras kan worden verklaard. In deze laatste fase van het Nederlands kolonialisme kwam de nadruk te liggen op onderwijs en ontwikkeling van Nederlands-Indië. Door deze ethische politiek kan het lastig zijn om racisme in het koloniale denken te onderzoeken, maar daarvoor biedt het concept paternalisme een goed handvat. Paternalisme is een vorm van racisme waarbij geen openlijke uitingen van vijandigheid voorkomen. Door de troonrede van 17 september 1901 en de radiorede van 6 december 1942 van koningin Wilhelmina te analyseren wordt in dit onderzoek aangetoond hoe racisme, binnen de ethische politiek, een onderdeel was van de heersende opvattingen over gekoloniseerde volken. In de 41 jaar tussen de troonrede en de radiorede verandert daar niets aan.

Inhoud

Inleiding	4
Historiografie	5
Probleemstelling	6
Methode	8
Hoofdstuk 1 – Theoretisch kader	10
1.1 Racisme	11
1.2 Paternalisme	12
1.2.1 Paternalisme – algemeen	12
1.2.2 Paternalisme – rassenrelaties	13
1.3 Conclusie	14
Hoofdstuk 2 – 1901	16
2.1 De ethische politiek	16
2.2 Het startschot van koningin Wilhelmina	18
2.3 Conclusie	21
Hoofdstuk 3 – 1942	23
3.1 De aanloop	24
3.2 Het begin van het einde?	25
3.3 Conclusie	30
Conclusie	31
Bibliografie	33
Literatuur	33
Websites	35
Bijlagen	37
Bijlage 1 – troonrede 1901	37
Bijlage 2 – radiorede 1942	40

Inleiding

“Het punt is: ons cultureel archief, alles wat over onze nationale identiteit tussen onze oren zit, is tot stand gekomen op grond van een koloniaal rijk dat vierhonderd jaar heeft bestaan en waarin ras de beslissende factor was. De Palestijns-Amerikaanse literatuurwetenschapper Edward Said heeft gezegd: “Imperialisme is de beslissende culturele horizon van West-Europa” – en je hoeft maar om je heen te kijken in Nederland en je ziet dat.”¹

In een interview met het weekblad *Vrij Nederland*, naar aanleiding van haar boek *White Innocence*, geeft emeritus-hoogleraar gender en etniciteit Gloria Wekker antwoord op de vraag hoe het mogelijk is dat “de Nederlandse overheid racistisch is en zich nog steeds gedraagt als bezetter”² met bovenstaande uitspraak. Vierhonderd jaar kolonialisme is volgens Wekker niet verdwenen, het laat sporen na in hoe je jezelf en anderen ziet. Het kolonialisme en racisme waren integraal met elkaar verweven. Zoals Raymond Kennedy in zijn artikel *The Colonial Crisis and the Future* analyseert bestond de kern van het kolonialisme uit de zogenaamde *color line*. Volgens Kennedy kende ieder koloniaal gebied een hiërarchische indeling waarbij de blanke Europeanen bovenaan stonden en door een praktisch onoverbrugbare sociale barrière was gescheiden van de gekleurde inheemse bevolking. Deze *color line* was het fundament van het kolonialisme gezien de economische en politieke structuur was er op gebaseerd.³

Het debat over het Nederlands koloniale verleden en de link met racisme in de huidige samenleving is in de afgelopen jaren steeds prominenter aanwezig geworden. Zo ontstond er na een uitzending van het televisieprogramma *De Wereld Draait Door* een discussie op *social media* over een uitspraak van Martin Simek. Simek had naar bootvluchtelingen gerefereerd als “zwartjes”.⁴ De vraag van Sylvana Simons, die in de uitzending zat, wat Simek met deze uitspraak bedoelde werd door sommige kijkers niet begrepen; Simek bedoelde het niet

¹ G. Riemersma, ‘Emeritus hoogleraar Gloria Wekker: ‘Witte onschuld bestaat niet’ (versie 9 juni 2017), <https://www.vn.nl/gloria-wekker-witte-onschuld-bestaat-niet> (8 juni 2016).

² Ibidem.

³ R. Kennedy, ‘The Colonial Crisis and the Future’, in: Ralph Linton (ed.), *The Science of Man in the World Crisis* (New York 1945) 306-346; W. F. Wertheim, ‘Koloniaal racisme in Indonesië, ons onverwerkt verleden?’, *De Gids* 154 (1991) 367-384.

⁴ Vara, ‘Bootvluchtelingen – Martin Simek en Sylvana Simons’, (versie 2 juni 2017) <https://dewerelddraaitdoor.vara.nl/media/339852> (13 mei 2015).

racistisch, maar pleitte juist voor betere opvang van bootvluchtelingen.⁵ Ook Wekker wordt naar haar mening over bovenstaand debat gevraagd. Haar antwoord luidt: “Ik vind het zo kortzichtig. Het is dat zelf-flatterende, dat wij bij voorbaat van onszelf aannemen dat we goede bedoelingen hebben, wij hebben geen last van racisme.”⁶ Niet alleen heeft vierhonderd jaar kolonialisme een racistische erfgoed achtergelaten, de noties van ras en racisme ontbreken bijna volledig in het Nederlands gedachtegoed.⁷

Historiografie

Deze discussies in de Nederlandse maatschappij hebben ook een academische weerklank. Ondanks dat er, vergeleken met bijvoorbeeld de Verenigde Staten, nog te weinig kritisch is gekeken naar de impact van het kolonialisme op Nederland zelf, trekt het postkoloniale onderzoek aan. Zo schreef Marieke Bloembergen in 2006 haar dissertatie over de manier waarop Nederlands-Indië werd neergezet op de werelddoelstellingen van 1880 en 1931, waarin zij zich richtte op de relatie tussen het Nederlands imperialisme, koloniale beeldvorming en de ontwikkeling van het Nederlandse nationale bewustzijn in dit tijdvak.⁸ Ook historicus Jeroen Touwen schreef in 2000 een essay over de wisselwerking tussen het Nederlands koloniaal beleid en de opkomst van het nationalisme in Nederlands-Indië en richt zich op de periode van de ethische politiek.⁹ Elizabeth Buettner schreef in haar boek *Europe after Empire* over de dekolonisatie van Europa, waarbij ze stelde dat het ideologische erfgoed van het kolonialisme invloed heeft gehad op de koloniserende West-Europese samenlevingen. De formele overdracht van macht zei weinig over of het wereldbeeld van Europeanen ook daadwerkelijk was veranderd.¹⁰ Socioloog Jacobus van Doorn signaleerde ook dat Europeanen grote moeite hadden om zich los te maken van hun koloniale verleden. De politieke

⁵ Vara, ‘Bootvluchtelingen – Martin Simek en Sylvana Simons’, (versie 2 juni 2017) <https://dewerelddraaitdoor.vara.nl/media/339852> (13 mei 2015). ; Vara Joop, ‘Vraag Sylvana Simons over ‘zwartjes’ leidt tot racistische scheldkannonade’ (versie 2 juni 2017), <https://joop.vara.nl/nieuws/vraag-sylvana-simons-over-zwartjes-leidt-tot-racistische-scheldkannonade> (14 mei 2015).

⁶ G. Riemersma, ‘Emeritus hoogleraar Gloria Wekker: ‘Witte onschuld bestaat niet’ (versie 9 juni 2017), <https://www.vn.nl/gloria-wekker-witte-onschuld-bestaat-niet> (8 juni 2016).

⁷ P. Essed en S. Trienekens, “Who wants to feel white?’ Race, Dutch culture and contested identities’, *Ethnic and Racial Studies* 31 (2008) 53.

⁸ M. Bloembergen, ‘Koloniale vertoningen: de verbeelding van Nederlands-Indië op de werelddoelstellingen (1880-1931)’, proefschrift Universiteit van Amsterdam (2001) 2.

⁹ L. J. Touwen, ‘Paternalisme en protest. Ethische Politiek en nationalisme in Nederlands-Indië, 1900-1942’, *Leidschrift* 15 (2000) 67.

¹⁰ E. Buettner, *Europe after Empire* (Cambridge 2016) 1-19.

dekolonisatie werd niet gevolgd door een dekolonisatie van het sociaalwetenschappelijk denken.¹¹

Probleemstelling

Deze mentale dekolonisatie van Nederland komt sinds een aantal jaren langzaam op gang en bovenstaande greep uit postkoloniale onderzoeken illustreert dit. In het verlengde van de onderzoeken naar de dekolonisatie van de Europese geest ligt dat er onderzoek moet worden gedaan naar het koloniale denken van de Nederlandse regering. Hoe werd er op het hoogste politieke niveau in Nederland nagedacht over de verhoudingen tussen Nederland en Nederlands-Indië en in het bijzonder over racisme in de laatste fase van het Nederlands kolonialisme? Speelde racistisch denken een rol in de Nederlandse overheid? Zoals hoogleraar geschiedenis en internationale betrekkingen Remco Raben in zijn artikel *Postkoloniaal Nederland* uiteenzet, was het kolonialisme voornamelijk een zaak die de politiek bezighield. In 1916 beklagde de toenmalige minister van koloniën over de verregeende desinteresse onder de Nederlandse bevolking voor de overzeese gebieden.¹² Juist de mentaliteit van de politiek is belangrijk om te begrijpen hoe het koloniale denken van Nederland eruit zag.

Dit onderzoek focust zich op het koloniale denken van de Nederlandse regering over Nederlands-Indië ten tijde van de ethische politiek in de eerste helft van de 20^e eeuw. De centrale vraag luidt:

Hoe valt de manier waarop er in de Nederlandse politiek over ras werd nagedacht tijdens de periode van ethische politiek in Nederlands-Indië in de eerste helft van de 20^e eeuw te verklaren?

Henri van Kol, lid van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, publiceerde in 1903 het boek *Uit onze Koloniën*. Daarin verwonderde Van Kol zich over de rijkdommen van Java en tegelijkertijd vroeg hij zich af hoe het kon dat er ook zoveel ellende was op het eiland. Waarom leden de Javanen honger terwijl zij vruchtbaar landbouwgrond bezaten? De schuld legde hij bij het uitbuitende cultuurstelsel. Van Kol zag het echter niet somber in, maar geloofde in een

¹¹ S. W. Couwenberg, 'Kolonialisme en racisme: een inmiddels omstrede geraakt en moeizaam verwerkt Nederlands en Europees verleden', in: S. W. Couwenberg (red.), *Kolonialisme en racisme* (Soesterberg 2016) 12.

¹² R. Raben, 'Postkoloniaal Nederland', *Internationale Spectator* 54 (2000) 359-364.

betere toekomst met een nieuwe koloniale politiek: “De zware taak zal worden aanvaard, het volkenrecht niet langer worden geschonden, alle verdrukking worden opgeheven, de honger uit de hutten worden gejaagd; den zwakken zal een beschermer, den Inboorling welvaart, verstandelijke en zedelijke ontwikkeling worden geschonken.”¹³ Het nieuwe koloniale beleid, wat bekend is geworden als de ethische politiek, werd door Van Kols tijdgenoten gezien als een breuk met het eerdere uitbuitende koloniale beleid.

Deze nieuwe koloniale politiek van het begin van de twintigste eeuw streefde ernaar uitbuiting tegen te gaan. Juist daarom is het interessant om te kijken naar de manier waarop de Nederlandse regering nadacht over racisme en rassenrelaties tijdens deze ethische politiek. Raciale denkbeelden uit de periode van de ethische politiek zijn echter lastig te omvatten, gezien de ideologische intenties van de ethische politiek een ander geluid laten horen dan dat van racisme. Men zette zich juist in om racisme te bestrijden.¹⁴

Om toch een houvast te hebben in deze complexe materie wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van een theoretisch kader dat gebaseerd is op werk van Dienne Hondius. In het boek *Blackness in Western Europe: Racial Patterns of Paternalism and Exclusion* biedt Hondius het concept van paternalisme aan om de manier waarop Europeanen met ras en racisme omgingen te onderzoeken. Ook zal worden uitgelegd hoe in dit onderzoek gebruik wordt gemaakt van de complexe term ‘racisme’. Dit theoretische kader vormt de basis voor de analyses van primaire bronnen en zal het eerste hoofdstuk omvatten in deze scriptie. Aan de hand van het model van Hondius worden vervolgens twee redes van koningin Wilhelmina geanalyseerd. In hoofdstuk twee wordt gekeken naar de troonrede van 1901 in hoofdstuk 2 en in hoofdstuk drie naar de radiorede van 6 december 1942.

Wilhelmina’s troonrede van 1901 wordt vaak aangemerkt als het symbolische startsein van de ethische politiek in Nederlands-Indië. Volgens veel historici wordt de troonrede gezien als het formele begin van een nieuwe koloniale politiek. Hoe zag deze politiek eruit wat betreft rassenrelaties? Op welke manier werd er in de Nederlandse overheid nagedacht over ras, terwijl ze het begin van de ethische wending proclameerden? De radiorede van 1942 wordt juist door veel historici gezien als het begin van het einde van Nederlands koloniale beleid, omdat de

¹³ H. H. Van Kol, *Uit onze koloniën* (Leiden 1903) 826.

¹⁴ J.W. van der Jagt, ‘Coffee Colored Calvinists’, *Journal of Reformed Theology* 11 (2017) 47-64.

koningin zich uitspreekt over een nieuwe orde in het Koninkrijk. Als 1901 als het begin van de ethische politiek wordt gezien en 1942 als het einde, hoe moeten we dan deze tussenliggende 41 jaar beschouwen? Valt er in die periode een ontwikkeling waar te nemen wat betreft het politieke vocabulaire omtrent rassenrelaties? Een onderzoek naar deze twee redes van de koningin met het oog op racisme in het koloniale denken van de Nederlandse overheid hoopt meer inzicht toe te voegen over de manier waarop koloniale rassenrelaties eruitzagen.

Methode

Er is in dit onderzoek gekozen om Wilhelmina's toespraken te analyseren als primaire bron omdat het een bijzondere plek inneemt in politieke toespraken. Een troonrede is een jaarlijks terugkerende gebeurtenis, dat omringt is door rituelen en symboliek. Op 2 mei 1814 werd de troonrede voor het eerst voorgelezen door koning Willem I. In 1813 werd Nederland weer onafhankelijkheid, na te zijn geannexeerd in 1810 door het Franse Keizerrijk en in 1814 ging de nieuwe grondwet van kracht. Waar de monarch de eerste jaren van het bestaan van het koninkrijk vrij spel hadden, werd zijn macht een stuk ingeperkt op het moment dat Nederland in 1848 een parlementaire democratie werd. Vanaf dat moment was niet de koning verantwoordelijk voor de troonrede, maar lag deze in handen van de ministers. Door deze verandering zijn troonredes een uitkomst van een zwaar proces en een bijzonder ensemble tussen kabinet en staatshoofd. Daarnaast heeft een troonrede een bindende factor voor het kabinet. Kabinetsleden laten zien dat zij het voornemen hebben om ideeën om te zetten in concreet beleid. Hierdoor schept een troonrede verwachtingen bij de bevolking.¹⁵

Een troonrede vat de intenties van het kabinet voor het komende jaar samen. Het laat haar voornemens voor beleid zien en is tegelijkertijd een belofte van de regering aan haar burgers. Daarnaast wordt er in de troonrede ook verwezen naar de normen en waarden die aan de basis staan van Nederland als staat. Het verstevigt de nationale cohesie doordat alle politieke groepen samenvallen in die ene troonrede. Aangezien deze scriptie in kaart probeert te brengen hoe de raciale relaties tijdens de ethische politiek vorm kregen, is de troonrede een belangrijke bron om te analyseren. Het politiek koloniaal beleid van 1901 en 1946 werd uiteengezet en samengevat in de troonredes. De troonrede weerspiegelt de intenties van het zittend kabinet,

¹⁵ R.F.M. Lubbers en R.J. Hoekstra, 'De Troonrede en taaladvisering', in: T. Sanders, P. Smulders, *Schrijfwijsheden. Visies op taal en taaladvies* (Den Haag 2006) 271-277, 272-277. ; M.P.C.M. van Schendelen, *Parlementaire informatie, besluitvorming en vertegenwoordiging* (Rotterdam 1976) 226. ; M. Voituren, 'Van economische ontreddering naar zelfredzaamheid', Masterscriptie Universiteit Leiden (2014) 12-14.

maar laat ook zien op welke manier er volgens de politieke elite moest worden gedacht over bepaalde zaken.

Hoewel een radiorede een ander soort toespraak is dan een troonrede, toont de radiorede van 6 december 1942 veel gelijkenissen met een troonrede. Zo is deze radiotoespraak, in tegenstelling tot andere speeches van de koningin voor Radio Oranje, niet door haarzelf geschreven. Radiotoespraken van de koningin werden niet gecontroleerd door de ministers. Tijdens de toespraken sprak ze namens haarzelf en spoorde ze haar onderdanen bijvoorbeeld tot voorzichtigheid.¹⁶ De tekst van de radiorede van 6 december 1942 was echter door de ministers opgesteld en had als doel om de intenties van de Nederlandse regering ten aanzien van het koloniale beleid weer te geven. Het toonde de voornemens voor beleid, net als een troonrede. Doordat deze voornemens en intenties werden uitgedragen door de koningin, kreeg de radiotoespraak, net als de troonredes, een bindend karakter.

¹⁶ O. Sinke, *Verzet vanuit de verte* (Amsterdam 2009) 95.

Hoofdstuk 1 – Theoretisch Kader

“Het feit dat al die termen Engels zijn, suggereert al dat het debat uit de VS komt overwaaien. ... Het vertekent want de rassenverhoudingen in Nederland zijn niet dezelfde als die in de VS; Nederland heeft geen soortgelijk recent verleden met grootschalige segregatie en geen heden waarin de politie met schrikbarende regelmaat zwarte mannen doodschiet.”¹⁷

Op 13 juli 2016 schrijft Joost de Vries in de Groene Amsterdammer een goede en heldere uiteenzetting over het complexe debat over racisme in Nederland. Bovenstaand citaat is een argument dat vaak wordt gebruikt als kritiekpunt op de antiracismebeweging in Nederland; de beweging zou uit de Verenigde Staten zijn overgewaaid en het zou problemen van andere samenlevingen projecteren op Nederland. Hoewel het racisme debat in Nederland niet moet worden gezien als weer een trend die is overgewaaid uit de Verenigde Staten, heeft racisme en hebben raciale relaties andere vormen aangenomen in Nederland dan in de Verenigde Staten. In Nederland ontbraken tijdens de koloniale periode grote groepen niet-witte mensen, gezien migratie naar Nederland pas sinds 1950 en 1960 op grotere schaal op gang kwam.¹⁸

Om een analyse te kunnen maken over rassenrelaties in Nederland, is het belangrijk om ten eerste duidelijk te maken wat er in dit onderzoek wordt bedoeld met de lastige term ‘racisme’. Vervolgens zal dit hoofdstuk zich verdiepen in de term ‘paternalisme’, zoals deze wordt gebruikt in het boek *Blackness in Western Europe: Racial patterns of Paternalism and Exclusion* van Diennek Hondius en waarom dit concept van belang is als er wordt gekeken naar de manier waarop er in Europa wordt omgegaan met ras en racisme.

1.1 Racisme

Om racisme te begrijpen moet eerst duidelijk worden gemaakt wat er met ‘ras’ wordt bedoeld. Ras is een erg lastig concept om te definiëren. Het kan namelijk een neutraal en linguïstisch concept zijn; gewoon een aanduiding van een volk, een natie of een groep mensen die qua uiterlijk sterk op elkaar lijken. Het kan echter ook een fysisch antropologisch of genetisch

¹⁷ J. de Vries, ‘Wat nu, witte man? ‘Ik heb tien keer liever een racist’ (versie 10 mei 2017), <https://www.groene.nl/artikel/ik-heb-tien-keer-liever-een-racist> (13 juli 2016).

¹⁸ E. Buettner, *Europe after Empire* (Cambridge 2016) 1-19.

concept zijn, waarmee wordt bedoeld dat mensen kunnen worden onderverdeeld op basis van bepaalde kenmerken zoals kleur en aan de hand van afkomst. Tenslotte is ras een sociaal geconstrueerd concept. Als sociaal geconstrueerd concept wordt ras gebruikt om een hiërarchie aan te duiden in de maatschappij. Deze hiërarchie dient vervolgens als een sociaal geconstrueerd geloofssysteem die mensen het mandaat geeft voor bepaald gedrag. Door middel van een ideologie dat is geconstrueerd rondom deze hiërarchie en door negatieve stereotypering van mensen van een ander ras ontstaat er een collectieve consensus in een groep die bepaalde acties produceert.¹⁹ Ras als sociaal construct zorgt voor structuren in een samenleving die hiërarchisch van aard zijn en die zijn gebaseerd op, vaak volkomen arbitraire biologische kenmerken van ras.²⁰

Dit aanbrengen van een hiërarchie in ras of etniciteit wordt racisme genoemd.²¹ Er zijn drie onderdelen te onderscheiden in de term racisme; ten eerste de doctrine, ideologie of het idee van racisme, ten tweede de houding, de perceptie of de assumpties van racisme en ten derde is het gedrag, de acties en de praktische kant van racisme. Het is echter belangrijk om ook een onderscheid te maken in soorten racisme. Volgens de Bulgaars-Franse filosoof Tsvetan Todorov zijn er twee vormen van racisme.²² Racisme kan een gedrag zijn; het kan een manifestatie van haat tegen bijvoorbeeld mensen die andere uiterlijke kenmerken hebben. Daarnaast kan racisme ook een kwestie van ideologie zijn, een doctrine die zich bezighoudt met menselijke rassen. Dit laatste noemt Todorov racialisme. Het is belangrijk om deze tweedeling in de definitie van racisme aan te halen omdat racisme een eeuwenoude vorm van menselijk gedrag is, die men wereldwijd kan tegenkomen. Racialisme, daarentegen, is een beweging die zijn oorsprong vindt in het kolonialisme van West-Europa, dat zijn hoogtij dagen kent tussen de 18^e en de 20^e eeuw. Racialisme is een ideologie die gelooft dat er een natuurlijke hiërarchie bestaat tussen verschillende menselijke rassen. Deze categorieën van rassen worden gevormd door middel van uiterlijke kenmerken die biologisch overdraagbaar zijn.

Dit raciale discours ontstond in West-Europa, een gebied die eeuwenlang voornamelijk witte inwoners kende. Door dit gebrek aan mensen van een andere kleur ontwikkelde zich een

¹⁹ L. Visser, Hoorcollege 'Racisme in de Verenigde Staten', Universiteit Utrecht, 26 april 2016.

²⁰ P.J. DeLoria, *Indians in Unexpected Places* (Kansas 2004) 3-11.

²¹ Ibidem.

²² T. Todorov, 'Race and Racism', in: B. Ashcroft, G. Griffiths, H. Tiffin, *The Postcolonial Studies Reader* (New York 2006) 213-215. Originele tekst: T. Todorov, *On Human Diversity: Nationalism, Racism and Exoticism in French Thought* (Harvard 1993), vertaling; Catherine Porter.

bijzonder raciaal discours dat anders is dan bijvoorbeeld het raciale discours in de Verenigde Staten.²³ Zoals in de inleiding al kort werd aangestipt zijn kolonialisme en racisme inherent aan elkaar verbonden. Alle betrekkingen tussen raciale groepen waren tijdens het kolonialisme gebaseerd op het idee van superioriteit en inferioriteit, waarbij de scheidslijn op basis van huidskleur werd getrokken. Het onderscheid tussen Europeaan en inlander beheerste de hele wetgeving, het politieke stelsel en het maatschappelijke leven.²⁴ In dit onderzoek wordt ook de term ‘racisme’ gebruikt om ‘racialisme’ aan te duiden, en moet derhalve worden geïnterpreteerd als de ideologie van hiërarchie op basis van biologische, arbitraire uiterlijke kenmerken, die zijn oorsprong vindt in het Europees kolonialisme.

1.2 Paternalisme

Hoe kreeg dit racialisme uit het koloniale tijdperk in Europa vorm? Hoe uitte het zich? In haar boek *Blackness in Western Europe* vraagt Dienke Hondius zich af waar racialisme in Europa ontstaat en hoe het zich heeft ontwikkeld door de tijd heen. Het concept van paternalisme domineert volgens Hondius Europese raciale discoursen. Het concept van paternalisme is een manier waarmee verklaringen wordt gezocht voor raciale gedragingen en uitingen binnen de Europese samenlevingen. Het kan worden gebruikt om een verschillende overlappende fenomenen uit te leggen en vormt de basis voor een model waarmee perspectieven over ras kunnen worden geclassificeerd en verduidelijkt.

1.2.1 Paternalisme – algemeen

Het concept van paternalisme speelt derhalve een belangrijke rol in de Europese ontwikkeling van denken over ras, maar wat betekent paternalisme? De term komt van het Latijnse *pater*, wat ‘vader’ of ‘vaderlijk’ betekent. De benaming impliceert daarmee het behandelen van anderen als kinderen. Het uitgangspunt voor paternalisme is dan ook dat de persoon die zich paternalistisch gedraagt, gelooft meer kennis, wijsheid en ervaring te hebben. Dit rechtvaardigt een bepaalde vorm van dominantie. Impliciet wordt vervolgens aangenomen dat de personen die worden bestuurd of beschermd onvoldoende kennis van de wereld hebben en daardoor leiderschap nodig hebben. Paternalisme is niet per definitie negatief, zo is paternalisme over kinderen juist noodzakelijk. Paternalisme is echter pas problematisch als het zich voorbij deze

²³ D. Hondius, *Blackness in Western Europe* (New Brunswick 2014) 1-14.

²⁴ W. F. Wertheim, ‘Koloniaal racisme in Indonesië, ons onverwerkt verleden?’, *De Gids* 154 (1991) 367-384.

niet-negatieve domeinen begeeft. Zo is paternalisme altijd verleidelijk als er sprake is van machtsverhoudingen.²⁵

Paternalisme behelst het idee dat er een hiërarchie is onder mensen; zij die minder kunnen en weten behoeven het leiderschap van zij die meer kunnen en weten. Het is een manier om macht uit te oefenen, die wordt gerechtvaardigd en wordt gezien als goedbedoeld en voor iemands eigen bestwil. Mary Jackman kijkt in haar boek *The Velvet Glove* naar de sociologie van het paternalisme en concludeert dat paternalisme ongelijkheden tussen verschillende groepen onderhoudt en beheert.²⁶ Paternalisme is een strategie van overredingskracht waarmee dominante groepen de medewerking van onderdrukte groepen verkrijgen. Op die manier hoeft er niet altijd openlijk geweld aan te pas te komen om mensen toch in een ondergeschikte positie te houden. Door deze strategie is paternalisme vrijwel onzichtbaar en moeilijk te identificeren. Een van de aantrekkingskrachten van paternalisme is het schijnbare gebrek aan vijandigheid.²⁷ paternalisme is niet intrinsiek negatief, maar kan op een verkeerde manier worden ingezet om ongelijkheden tussen verschillende groepen in stand te houden. Het is een handelswijze en een manier om een dominante groep aan de macht te houden.

1.2.2 Paternalisme – rassenrelaties

Om rassenrelaties in Europa te onderzoeken, moet er worden gekeken naar de manier waarop, wanneer en waarom groepen paternalisme als strategie gebruiken. Rassenrelaties worden doorgaans gekenmerkt als lange termijn relaties van sociale ongelijkheid. Een belangrijke karaktereigenschap van rassenrelaties is dat er in ieder geval één groep is die er baat bij heeft om de ongelijke relatie te onderhouden. Waar in de geschiedenis van de slavernij bijvoorbeeld deze ongelijke sociale verhoudingen duidelijk aanwezig waren, is dat in veel gevallen minder evident. Een van belangrijkste aantrekkingskrachten van paternalisme als strategie om ongelijke rassenrelaties in stand te houden is het schijnbare gebrek aan vijandigheid. De sociale groepen die in het bezit zijn van de macht zien graag hun houding naar de marginale groepen als liefhebbend. Ongelijkheid en discriminatie hoeven niet hand in hand te gaan met vijandigheid, vooral niet als het subject van dominantie meegaand is. Deze vorm van discriminatie, zonder uiting van vijandigheid, wordt paternalisme genoemd.²⁸

²⁵ P. Suber, 'Paternalism', in: C.B. Gray ed., *Philosophy of Law: An Encyclopedia* (Garland 1999) 632-635.

²⁶ M. Jackman, *The Velvet Glove* (Berkely 1994).

²⁷ D. Hondius, *Blackness in Western Europe* (New Brunswick 2014) 20-21.

²⁸ *Ibidem*, 21-22.

Paternalisme als strategie kan zodoende ongelijke sociale verhoudingen, gebaseerd op racialisme, verbloemen door deze verhoudingen te positioneren als goed bedoeld, als het helpen en ontwikkelen van minderbedeelde gebieden. Helemaal verwarrend worden rassenrelaties als het concept van paternalisme wordt gebruikt in de strijd tegen racisme. Het idee dat er een natuurlijke hiërarchie bestaat tussen groepen mensen, wordt op deze manier niet geproblematiseerd omdat het beeld ontstaat dat de Europeanen uit goede intenties de medemens beschermt en vooruithelpt. Deze goede intenties van bescherming en ontwikkeling zijn dan echter per definitie gestoeld op een hiërarchisch wereldbeeld waarbij de Westerse samenleving en de blanke Europeanen bovenaan staan. De gebieden die door de Europeanen werden gekoloniseerd werden gezien minder ontwikkeld en dat er behoefte was aan bevoogding. De Europese overheersing van deze gebieden wordt doormiddel van dit hiërarchische denken gerechtvaardigd.

1.3 Conclusie

Rassenrelaties zijn complex en de termen die belangrijk zijn om rassenrelaties te kunnen analyseren zijn dat ook. Racisme is de uiting en de manifestatie van een raciale ideologie. Deze raciale ideologie houdt in dat ras een sociaal geconstrueerd concept is. Zo wordt ras gebruikt om een hiërarchie aan te duiden in een samenleving of tussen verschillende groepen. Deze ideologie – het racialisme – geeft mensen het mandaat voor bepaald gedrag. Paternalisme is een concept en een strategie die wordt gebruikt om sociaal ongelijke relaties in stand te houden en te verantwoorden. Voor racisme wordt paternalisme ook gebruikt, om een positief beeld te scheppen van de dominerende groep. Uitingen van racisme zijn daardoor niet altijd makkelijk te detecteren. Zo kan racistisch gedrag in beginsel goed bedoeld zijn, zonder de intentie van onderdrukking, uitbuiting of geweld. Paternalisme heeft namelijk niet slechts de aanname van superioriteit van de dominante groep, het geeft deze dominante groep een humaan aspect. Deze groep neemt de zorg van de minder ontwikkelden op zich, leidt ze op en beschermt ze. Paternalisme geeft een naam aan deze manier van raciale uiting, waarbij vijandigheid niet actief wordt ingezet. Paternalisme als concept is een manier om deze lastig te isoleren uiting van racisme te benoemen, waardoor het mogelijk wordt deze te onderzoeken.

Om deze reden focust dit onderzoek zich op het analyseren van rassenrelaties ten tijde van de ethische politiek in de eerste helft van de twintigste eeuw. Deze politiek nam afstand van het eerdere koloniale beleid in Nederlands-Indië, dat werd bekritiseerd vanwege de uitbuiting van

de inheemse bevolking. Deze ethische wending van het Nederlands kolonialisme had niet de intentie om racistisch te zijn en maakte zich juist sterk tegen de exploitatie van de Indiërs en tegen een andere behandeling op basis van ras of huidskleur. Omdat de in de eerste helft van de twintigste eeuw het koloniale denken werd gewikkeld in een moreel en ethisch verantwoord dekentje, kan het lastig zijn om rassenrelaties in deze periode te onderzoeken. Het concept van paternalisme kan daarbij als gereedschap worden gebruikt om in kaart te brengen hoe deze bevoogdende houding van Nederland ten opzichte van Nederlands-Indië moet worden geïnterpreteerd met betrekking tot rassenrelaties.

Hoofdstuk 2 – 1901

De troonrede van koningin Wilhelmina van 17 september 1901 is een van de meest aangehaalde troonredes. Hij wordt vaak gezien als symbolisch begin van de zogenoemde ethische politiek in het koloniale verleden van Nederland.²⁹ Deze nieuwe vorm van koloniaal beleid van kabinet Kuyper had een drastisch andere grondslag dan voorheen. De morele en ethische roeping van Nederlanders om de Indiërs te helpen werd vooropgesteld en het eerdere koloniale beleid kwam in een negatief daglicht te staan. De nadruk kwam te liggen op Nederlands ethische plicht om het onderontwikkelde Nederlands-Indië vooruit te helpen. De manier waarop Nederland dacht over de relatie tussen Nederland en Nederlands-Indië was bevoogdend. Zo omschrijft historica Elsbeth Locher-Scholten de ethische politiek als “de ontwikkeling van land en volk van dit gebied in de richting van zelfbestuur onder Nederlandse leiding en naar westers model.”³⁰ Door verschillende historici, als Jeroen Touwen en Ernst Kossman, wordt deze periode van Nederlands kolonialisme paternalistisch genoemd.³¹

Hoe uitte dit twintigste -eeuws paternalistisch koloniaal denken zich in de troonrede van koningin Wilhelmina? In dit hoofdstuk wordt dit symbolische begin van de ethische politiek geanalyseerd om in kaart te krijgen hoe de rassenrelaties in Nederland op dat moment eruitzagen. Allereerst zal de aanloop naar de ethische politiek worden uiteengezet om een duidelijk beeld te krijgen van de tijdsgeest. Vervolgens wordt de troonrede van 1901 ontleedt.

2.1 De ethische politiek

In 1899 publiceerde literair tijdschrift *De Gids* een artikel van Conrad Theodor van Deventer.³² In *Een eereschuld* schreef de jurist dat de Nederlandse regering veel geld had verdiend aan Indië in de tijd van het cultuurstelsel. Dat geld rolde rechtstreeks de schatkist van Nederland in en de hardwerkende Indiër zag er weinig tot niets van terug. Al eerder werd het cultuurstelsel afgeschaft vanwege de felle kritiek die is ontstaan in Nederland. Zo schreef Max Havelaar zijn populaire boek *Multatuli* over dit verschijnsel. Het boek zorgde voor veel ophef onder de

²⁹ W.R. van Hoëvell, *Parlementaire redevoeringen over koloniale belangen*, deel 1 (Zaltbommel 1962) 190-191

³⁰ E.B. Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten. Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederland in de Indonesische Archipel, 1877-1942* (Utrecht 1981) 200-201.

³¹ E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780/1980* (Amsterdam 1986) 334. ; L. J. Touwen, ‘Paternalisme en protest. Ethische Politiek en nationalisme in Nederlands-Indië, 1900-1942’, *Leidschrift* 15 (2000) 74.

³² C.T. Van Deventer, ‘Een eereschuld’, *De Gids* 63 (1899) 4, 205-257, aldaar 228-232.

Nederlandse lezers. Het geldt dat tijdens het cultuurstelsel was verdiend moet terug in Indië worden gepompt, wees Van Deventer de Nederlandse regering fijntjes terecht. Nederland moest iets doen om de situatie recht te zetten. Het was Nederlands plicht om iets voor de Indonesische bevolking te betekenen.³³

Een tweede belangrijke schrijver die het debat over de ethiek van Nederlands koloniale beleid aanzwengelde is de journalist Pieter Brooshooft. In 1901 schreef Brooshooft de brochure *De ethische koers in de koloniale politiek*.³⁴ Dit artikel gaf naam aan de nieuwe periode die zou aanbreken; de ethische politiek. Brooshooft vond dat Nederland zich bewust moest zijn van zijn verplichtingen ten opzichte van Indië. Hoewel beide heren kritisch waren op de manier waarop de Nederlandse regering omging met zijn koloniën, deden zij geen afstand van het kolonialisme op zich. Van Deventer en Brooshooft vormden het begin van een nieuwe houding van Nederland ten opzichte van zijn koloniën. Nederland moest zijn rol als voogd serieus nemen en moest de Indiërs beschermen tegen uitbuiting.³⁵

Dit ethische denken ontstond niet slechts in Nederland. Overal in West-Europa ontwikkelden zich debatten over de rol van de kolonisator ten opzichte van de gekoloniseerde. De Britse dichter Rudyard Kipling publiceerde 1899 het gedicht *The White Man's Burden* en zette de toon voor de Britse versie van de ethische politiek.³⁶ De last van de witte Europeanen was zwaar, maar zij waren ertoe aangewezen de minder ontwikkelde volken te helpen. Ook in Frankrijk ontstond een beschavingsmissie, waarbij koloniën niet meer slechts werden gezien als een bron van rijkdom en macht.³⁷ Het ethische denken in West-Europa had een sterk bevoogdend karakter. De nadruk werd gelegd op de rol van de Europese landen om beschaving en ontwikkeling te brengen naar gebieden die niet op eenzelfde manier waren ontwikkeld.³⁸

³³ L. J. Touwen, 'Paternalisme en protest. Ethische Politiek en nationalisme in Nederlands-Indië, 1900-1942', *Leidschrift* 15 (2000) 67-69.

³⁴ Pieter Brooshooft, *De ethische koers in de koloniale politiek* (Amsterdam 1901).

³⁵ E.B. Locher-Scholten, 'Brooshooft, Pieter (1845-1921)' (versie 2 mei 2017), <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/brooshooft> (12 november 2013).

³⁶ R. Kipling, *White Man's Burden* (Londen 1899).

³⁷ C.A. Watt, M. Mann, *Colonial and Postcolonial South Asia: From Improvement to Development* (Londen 2007) 26.

³⁸ *Ibidem*, 37-40.

2.2 Het startschot van koningin Wilhelmina

Op 1 augustus 1901 startte het coalitiekabinet van minister-president Abraham Kuyper met zijn vierjarige regeringsperiode. Dit kabinet stuurde aan op een nieuwe koloniale koers, waarbij de nadruk kwam te liggen op ontwikkeling en beschaving. Koningin Wilhelmina ontvouwde in de troonrede van 17 september 1901 wat de plannen waren voor het komende. De troonrede werd niet door de koningin zelf geschreven, maar was de verantwoordelijkheid van de ministers en werd geschreven door de minister-president.³⁹ In een troonrede wordt een beeld neergezet van hoe het kabinet wilt dat Nederland hun beleid van het komende jaar zien. Het is een belofte aan het volk en een manier om zich als kabinet te profileren. Zo balanceert een troonrede wat betreft gewichtigheid tussen een kabinetsstuk en een wetsvoorstel in. Het is een belofte van beleid, maar nog geen daadwerkelijke uitvoering van het beleid. Koningin Wilhelmina's troonrede van 1901 gaf weer wat op dat moment de beleidsvoorstellen waren op het gebied van de koloniën. Niet alleen had het te maken met het daadwerkelijke beleid, een troonrede was ook een manier om het volk ideologisch gezien achter een kabinet te scharen.⁴⁰

De paragraaf in de troonrede van 1901 over het koloniale beleid in Nederlands-Indië begint koningin Wilhelmina met de zin: *“Als Christelijke Mogendheid is Nederland verplicht in den Indische Archipel de rechtspositie der inlandsche Christenen beter te regelen, aan de Christelijke zending op vaster voet steun te verleen, en geheel het regeeringsbeleid te doordringen van het besef, dat Nederland tegenover de bevolking dezer gewesten een zedelijke roeping heeft te vervullen.”*⁴¹ De focus van deze zin ligt nadrukkelijk op het Christelijke karakter van Nederland. In het boek *Ons Program* zette de minister-president van 1901, Abraham Kuyper, in 1879 het programma van zijn partij, de Anti-Revolutionaire Partij, uiteen. Wat betreft het koloniale beleid, had Nederland volgens Kuyper een morele verantwoordelijkheid van voorgedijnschap over niet-Christenen. De beste manier om Indië te ontwikkelen was, volgens Kuyper, niet door uitbuiting of assimilatie, maar door te proberen de Oosterse cultuur samen te voegen met de cultuur en de kennis van het Westen. Deze eenheid

³⁹ R.F.M. Lubbers en R.J. Hoekstra, 'De Troonrede en taaladvisering', in: T. Sanders, P. Smulders, *Schrijfwijsheden. Visies op taal en taaladvies* (Den Haag 2006) 271-277, 272. ; M. Voituren, 'Van economische ontreddering naar zelfredzaamheid', Masterscriptie Universiteit Leiden (2014) 12-14.

⁴⁰ M. Voituren, 'Van economische ontreddering naar zelfredzaamheid', Masterscriptie Universiteit Leiden (2014) 12-14.

⁴¹ Troonredes.nl, 'Troonrede van 17 september 1901' (versie 11 mei 2017), <http://www.troonredes.nl/troonrede-van-17-september-1901/>.

van Oost en West zou worden bereikt door de Javanen te onderwijzen in het Christendom.⁴² Kuyper en zijn medestanders waren fel tegenstander van racisme en geloofden dat alle mensen door God gelijk waren gecreëerd. Europese Christenen waren niet betere mensen, zij hadden slechts een andere taak en positie in de maatschappij van God gekregen. De Javanen waren enkel onderontwikkeld, waardoor het Nederlands Christelijke plicht was om de inheemse bevolking te onderwijzen in het woord van God.⁴³

De ethische politiek had een sterke nadruk op het Christendom vanwege het Christelijke karakter van het kabinet minister-president Kuyper. Door de nadruk op het Christendom werd een ideologische basis gelegd voor een veranderend koloniaal beleid. Hoewel de debatten rondom uitbuiting van koloniën tijdens de *fin de siècle* wijdverspreid zijn, heeft een geheel nieuwe koers altijd enige ideologische inbedding nodig.⁴⁴

Koningin Wilhelmina vervolgt vervolgens haar troonrede met de zinnen: *“In verband hiermede trekt de mindere welvaart der inlandsche bevolking op Java Mijne bij zondere aandacht. Ik wensch naar de oorzaken hiervan een onderzoek in te stellen. Aan de bepalingen ter bescherming van de onder contract werkende koelies zal gestrengelijk de hand worden gehouden. Naar decentralisatie van bestuur zal gestreeft worden.”*⁴⁵ Met de eerste zin werd duidelijk gemaakt aan het volk dat de ongelijkheid van welvaart tussen Nederland en Java een zorg was voor de Nederlandse regering. Waar er in de troonredes van 1899 en 1900 over Nederlands-Indië werd gesproken in praktische zin, zoals de financiën of militaire acties op Sumatra,⁴⁶ lag de nadruk van de troonrede in 1901 op de ontwikkeling, de welvaart en educatie van de kolonie. Er werden in de troonrede van 1901 beloftes gedaan om een onderzoek in te stellen over de mindere welvaart van Javanen en om de koelies te beschermen.⁴⁷

⁴² J.W. van der Jagt, 'Coffee Colored Calvinists', *Journal of Reformed Theology* 11 (2017) 57.

⁴³ *Ibidem*, 61.

⁴⁴ M. Bloembergen, *Koloniale vertoningen: de verbeelding van Nederlands-Indië op de wereldtentoonstellingen (1880-1931)*, proefschrift Universiteit van Amsterdam (2001), 180. ; F.W. Lantink, Hoorcollege 'Ideologieën in de 19^e en 20^e eeuw', Universiteit Utrecht, 15 november 2016.

⁴⁵ Troonredes.nl, 'Troonrede van 17 september 1901' (versie 12 mei 2017), <http://www.troonredes.nl/troonrede-van-17-september-1901/>.

⁴⁶ Troonredes.nl, 'Troonrede van 19 september 1899' (versie 12 mei 2017), <http://www.troonredes.nl/troonrede-van-19-september-1899/>. ; Troonredes.nl, 'Troonrede van 18 september 1900' (versie 12 mei 2017), <http://www.troonredes.nl/troonrede-van-18-september-1900/>.

⁴⁷ Inheemse arbeider, meestal afkomstig uit Azië, die in Oost- en West-Indië voor zwaar lichamelijk werk werd ingezet; sjouwer. Bron: Van Dale woordenboek.

Bij een Christelijke morele plicht om de inheemse bevolking te onderwijzen, behoorde ook de plicht om hen te beschermen tegen uitbuiting, hetzij van Nederlanders, hetzij van inlandse leiders. De troonrede was een belofte voor een nieuwe officiële overheidspolitiek in Nederlands-Indië. Deze bestond uit beleidsmaatregelen die ervoor zorgden dat de inheemse bevolking van Nederlands-Indië welvarender worden, dat zij meer onderwijs zouden genieten en dat zij – zij het beperkt – deel mochten nemen aan het overheidsbestuur in Nederlands-Indië.

Wat opvalt is dat het juist deze periode was dat Nederland een groei kende van expansiedrang in het gebied van Nederlands-Indië. Tussen 1896 en 1908 verspreidde het Nederlands gezag sterk.⁴⁸ Deze expansie blijkt uit de laatste zin in de troonrede over Nederlands-Indië: “*De toestand op het noordelijk gedeelte van Sumatra zal, naar Ik vertrouw, bij handhaving van het thans gevolgde stelsel, eerlang tot algeheele pacificatie leiden.*”⁴⁹ Koningin Wilhelmina verwees hiermee naar de oorlog om Atjeh. Atjeh stond halverwege de negentiende eeuw niet onder Nederlands gezag. Het was een onafhankelijk moslimsultanaat en lag in het noorden van Sumatra. In 1869 werd het Suezkanaal geopend en daarmee werden Atjeh en het eiland Sumatra belangrijker. De belangrijkste route naar Nederlands-Indië liep nu via dit eiland en werd daarmee een belangrijk gebied voor Nederland.

Sommige historici plaatsen de beschavingsmissie van de twintigste eeuw binnen deze expansie. Zo schrijft Locher-Scholten dat de ethische politiek geen breuk vormde met het uitbuitende cultuurstelsel, maar dat de economische exploitatie werd voortgezet.⁵⁰ Ook wordt er volgens de historica nog te weinig geschreven over het Nederlands imperialisme, omdat nog tot 1970 het idee bestond onder historici dat de Nederlandse expansie wezenlijk verschilde van de andere koloniale machten, gezien de morele en ethische doelstelling.⁵¹ Er zijn ook andere geluiden te horen over de periode van de ethische politiek. Historici Bob Moore en Henk van Nierop concluderen in hun boek dat Nederlanders overtuigd waren van de beschavingsmissie. Het idealisme van de ethische politiek was de drijfveer van de nieuwe koloniale politiek, niet de

⁴⁸ E.B. Locher-Scholten, ‘Dutch Expansion in the Indonesian Archipelago around 1900 and the Imperialism Debate’, *Journal of Southeast Asian Studies* 25 (1994) 95.

⁴⁹ Troonredes.nl, ‘Troonrede van 17 september 1901’ (versie 12 mei 2017), <http://www.troonredes.nl/troonrede-van-17-september-1901/>.

⁵⁰ E.B. Locher-Scholten, ‘The Dead End of ‘Dutchification’. Colonial Elites in Indonesia in the 19th and 20th Centuries.’ In: C.I. Laux en F.J. Ruggiu *At the Top of the Empire. European Elites in the Colonies. 16th – 20th Century* (Brussel 2009) 197-218, 205-208.

⁵¹ E.B. Locher-Scholten, ‘Dutch Expansion in the Indonesian Archipelago around 1900 and the Imperialism Debate’, *Journal of Southeast Asian Studies* 25 (1994), 91.

expansiedrang.⁵² Ook Frances Gouda stelt dat het ethische beleid idealistisch geïnspireerd was, maar legt voornamelijk de nadruk op dat het verleden niet zo tweedelig kan worden gezien. Of de ethische politiek door historici wordt geïnterpreteerd als ideologisch geladen of als voortzetting van uitbuiting is subjectief volgens Gouda. In de praktijk lag de waarheid in het midden.⁵³

Ondanks dat meningen onder historici over de intenties van de ethische politiek uiteenlopen, kan wel worden geconcludeerd dat het ethische beleid tot een sterker overheidsingrijpen van Nederland in Nederlands-Indië leidde.⁵⁴ Deze versterkte positie van de Nederlandse overheid en het geloof dat Nederland de inheemse bevolking bevrijdde van corrupt en uitbuitend inheems gezag, leidde tot de expansiedrift.⁵⁵ Door de Atjeh oorlog te *framen* als pacificeren, een term die destijds veel werd gebruikt in dit verband, werd de ethische noodzaak duidelijk gemaakt voor het Nederlands ingrijpen. Pacificeren impliceerde dat Nederland vredebrengers waren in een chaotisch en gewelddadig gebied. Het idee dat Nederland verbetering bracht was leidend voor deze periode van uitbreiding; Nederland zorgde voor een rechtvaardig bestaan voor het gehele Indonesische archipel. De ethische politiek was duidelijk niet een stap naar het einde van het koloniale tijdperk, het luidde juist een intensivering ervan in.⁵⁶

2.3 Conclusie

Uit de troonrede van koningin Wilhelmina van 1901 blijkt de koloniale koers van het kabinet Kuyper ten aanzien van het koloniale beleid. De nadruk werd gelegd op de Christelijke missie en morele verantwoordelijkheid van Nederland ten aanzien van de Indische bevolking. Nederland had een rol toegediend gekregen van God om de minder ontwikkelde mensen in de wereld te helpen en te beschermen. Andere beleidsmaatregelen van het kabinet Kuyper hadden te maken met de bescherming van de inlandse bevolking en het brengen van meer welvaart. Ook hier wordt nadrukkelijk op gewezen door koningin Wilhelmina. Een derde belangrijk

⁵² B. Moore en H.F.K. van Nierop, *Colonial Empires Compared: Britain and the Netherlands, 1750-1850* (Aldershot 2003) 90-92.

⁵³ F. Gouda, *Dutch Culture overseas* (Amsterdam 1996) 238 - 239.

⁵⁴ A. Vickers, *A History of Modern Indonesia* (Cambridge 2005) 18.

⁵⁵ L. J. Touwen, 'Paternalisme en protest. Ethische Politiek en nationalisme in Nederlands-Indië, 1900-1942', *Leidschrift* 15 (2000) 74. ; E.B. Locher-Scholten, 'Dutch Expansion in the Indonesian Archipelago around 1900 and the Imperialism Debate', *Journal of Southeast Asian Studies* 25 (1994), 91-94.

⁵⁶ L. J. Touwen, 'Paternalisme en protest. Ethische Politiek en nationalisme in Nederlands-Indië, 1900-1942', *Leidschrift* 15 (2000), 89-91. ; E.B. Locher-Scholten, 'Dutch Expansion in the Indonesian Archipelago around 1900 and the Imperialism Debate', *Journal of Southeast Asian Studies* 25 (1994), 91-94.

aspect van het koloniale beleid van het kabinet Kuyper blijkt uit de alinea over de toestand in Sumatra; de ethische plicht om de inlandse bevolking te helpen ging gepaard met het onder Nederlands gezag stellen van deze bevolking. De hoogtijdagen van de imperialistische expansie liep synchroon met de ethische wending van de koloniale politiek. De nadruk van deze ethische wending lag op de ontwikkeling van de Indiërs en niet op het vullen van de Nederlandse schatkist. Het accent van deze periode lag daardoor op een antiracisme beleid en was sterk tegen de uitbuiting van Indiërs.

Uit bovenstaande analyse van de troonrede kan worden geconcludeerd dat het koloniale beleid in 1901 een sterk paternalistisch en bevoogdend karakter heeft. Pas onder het zorgvuldige beleid van Nederland kreeg de inheemse bevolking de kans zich naar Westerse maatstaven te ontwikkelen. Het plaatste Nederlands-Indië onder het gezag van Nederland omdat Nederland werd gezien als het land met meer kennis, welvaart en ontwikkeling. Zo stond Nederland bovenaan de hiërarchische ladder en werd de Nederlandse overheersing van Nederlands-Indië gerechtvaardigd. Er was geen sprake van openlijke vijandigheid, gezien de ethische politiek zich sterk maakte tegen uitbuiting van de inlanders en tegen racisme. Het racisme van Nederland kreeg met deze troonrede een paternalistisch karakter.

Hoofdstuk 3 – 1942

Over het einde van de ethische politiek bestaat geen consensus. Sommige historici stellen dat de jaren van het Interbellum het einde van de ethische politiek betekende, omdat de koloniale politiek een repressief karakter kreeg.⁵⁷ Anderen geven de Japanse bezetting van Nederlands-Indië in 1942 aan als het einde van de ethische politiek, gezien de Nederlandse overheersing werd overgenomen door de Japanners.⁵⁸ Ook de radiorede die koningin Wilhelmina op 6 december 1942 hield vanuit Londen, wordt door sommige historici gezien als het begin van het einde van het Nederlands koloniale tijdperk.⁵⁹ Hoewel de invasie van Nederlands-Indië door de Japanners ervoor zorgde dat Nederland geen direct bestuur meer kon uitoefenen over de kolonie, betekende dat niet dat het koloniale denken daarmee ophield. In dit onderzoek wordt het ethische kolonialisme van Nederland doorgetrokken tot aan de daadwerkelijke onafhankelijkheid van Nederlands-Indië.

De ideologie van de ethische politiek verdwijnt echter niet in het Interbellum, noch bij de Japanse bezetting van de kolonie. Deze ideologie van de ethische politiek, die zo duidelijk naar voren komt uit de troonrede van koningin Wilhelmina in 1901, blijft volgens Ryçond Santos do Nascimento fier overeind.⁶⁰ Hoewel de bezetting van Nederlands-Indië Nederland werd belet om daadwerkelijk beleid uit te voeren, focust dit onderzoek zich niet op de uitvoering van koloniale politiek. In dit hoofdstuk wordt gekeken naar het koloniale denken tot uiting kwam in de radiorede van 1942 en op welke manier deze speech past in Hondius' framework van paternalistisch denken. Gezien de radiorede van 1942 door veel historici wordt aangemerkt als het begin van het einde van het Nederlands kolonialisme en is daarom een interessante tweede casus om paternalisme te onderzoeken. Zo schrijven de belangrijke historici Cees Fasseur en

⁵⁷ M.C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since c.1200* (Londen 2001) 181.

⁵⁸ M.C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since c.1200* (Londen 2001), 205. ; J. Jansen van Galen, *Afscheid van de koloniën* (Amsterdam 2010). Geraadpleegd als; '*Afscheid van de Koloniën*', Proefschrift Universiteit van Amsterdam, <http://www.atlascontact.nl/wp-content/uploads/2014/05/jansen-van-galen-proefschrift.pdf> (versie 15 april 2017) aldaar 31.

⁵⁹ J. Jansen van Galen, *Afscheid van de koloniën* (Amsterdam 2010). Geraadpleegd als; '*Afscheid van de Koloniën*', Proefschrift Universiteit van Amsterdam, <http://www.atlascontact.nl/wp-content/uploads/2014/05/jansen-van-galen-proefschrift.pdf> (versie 15 april 2017) aldaar 11. ; J.L. Hering, 'De rede van de koningin', *NRC*, 9 april 1999. Geraadpleegd op <http://retro.nrc.nl/W2/Columns/Heldring/990409.html> (versie 10 mei 2017). ; F. Gouda, T. Brocades Zaalberg, *American visions of the Netherlands East Indies/Indonesia* (Amsterdam 2002), 107.

⁶⁰ R.R Santos do Nascimento, *Het Koninkrijk ontsluit* (Apeldoorn 2017) 251.

John Jansen van Galen bijvoorbeeld over de invloed van de radiorede van 1942 op Nederlands kolonialisme.⁶¹ Ook Elizabeth Buettner begint in haar boek *Europe after Empire* het hoofdstuk over de dekolonisatie van Nederlands-Indië bij de radiorede van koningin Wilhelmina in 1942.⁶²

In hoofdstuk twee is gekeken naar hoe het symbolische begin van de ethische politiek om paternalistische elementen in het Nederlands regeringsbeleid in kaart te brengen. In dit hoofdstuk wordt gekeken of 41 jaar later dezelfde manier van denken uit 1901 wordt voortgezet. Wat laat deze toespraak zien over het raciale, paternalistische denken van de ethische politiek in 1942? Is het koloniale denken veranderd sinds 1901? Om een helder beeld te krijgen van het koloniale denken tijdens de Tweede Wereldoorlog, wordt in dit hoofdstuk ten eerste onderzocht hoe de radiorede van 6 december 1942 tot stand is gekomen. Vervolgens worden passages uit de radiotoespraak geanalyseerd.

3.1 De aanloop

Koningin Wilhelmina sprak tijdens de Tweede Wereldoorlog het Nederlands volk via Radio Oranje meermaals toe, waarmee ze een inspirerende leider wilde blijven voor bezet Nederland, zoals blijkt uit de dissertatie van Onno Sinke.⁶³ Haar radiotoespraken schreef ze zelf en ondanks dat de ministers haar teksten vaak te opruiend vonden, gezien haar speeches soms grote consternatie bezorgde in bezet Nederland, trok zij zich daar niets van aan.⁶⁴ Hoewel haar toespraken wel onder ministeriële verantwoordelijkheid vielen, kreeg alleen minister-president Gerbrandy de kans om ze te lezen voor de uitzending. Slechts driemaal werd een radiorede van de koningin in de ministerraad besproken. Deze radiotoespraken waren zo belangrijk voor Wilhelmina, dat zij niemand anders de inhoud toevertrouwde dan zichzelf. Met een radio-uitzending stond zij namelijk voor even in rechtstreeks contact met haar volk.⁶⁵ Een uitzondering op deze reeks radio uitzendingen van de koningin is de beroemde radiotoespraak van 1942.

⁶¹ C. Fasseur, *Eigen Meester, Niemands Knecht* (Amsterdam 2014) 285-286. ; J. Jansen van Galen, *Afscheid van de koloniën* (Amsterdam 2010). Geraadpleegd als; 'Afscheid van de Koloniën', Proefschrift Universiteit van Amsterdam, <http://www.atlascontact.nl/wp-content/uploads/2014/05/jansen-van-galen-proefschrift.pdf> (versie 15 april 2017).

⁶² E. Buettner, *Europe after Empire* (Cambridge 2016) 1-19.

⁶³ O. Sinke, *Verzet vanuit de verte* (Amsterdam 2009)

⁶⁴ Ibidem, 157.

⁶⁵ C. Fasseur, *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormeloze jas* (Amersfoort 2001), 293, 319, 334-335. ; J. Schaap, *Het recht om te waarschuwen* (Amsterdam 2007), 1-4.

Op 6 december 1942 presenteerde koningin Wilhelmina vanuit Londen een radiorede, gericht aan Nederlands-Indië. De toespraak, waarin de koningin sprak over de toekomst van het Koninkrijk en over nieuwe posities voor de koloniën, was de enige die zij niet zelf geschreven heeft.⁶⁶ De aanleiding tot de rede lag namelijk niet bij haar zelf, maar werd op aandringen van de Verenigde Staten geschreven door de ministers. Amerika had de oorlog in teken gesteld van vrijheid en de Verenigde Staten wilden derhalve niet meewerken om de oude wereldorde van Europees kolonialisme te herstellen.⁶⁷ Om de steun van de Verenigde Staten toch voor zich te winnen in de strijd tegen Nazi-Duitsland, moesten minister van Koloniën Van Mook en minister-president Gerbrandy een positieve verklaring over de toekomst van Nederlands-Indië geven om op die manier Amerika gunstig te stemmen. Er bestond onenigheid binnen het kabinet over hoe deze positieve verklaring vorm moest krijgen. Uiteindelijk besloot het kabinet tot een vrijblijvende verklaring over de toekomst van Nederlands-Indië. Op deze manier kwam de toespraak van 6 december 1942 tot stand.^{68 69}

Zo blijkt dat de radiorede van 6 december 1942 niet in dezelfde lijn past van andere radiotoespraken van koningin Wilhelmina in de Tweede Wereldoorlog. Niet alleen is deze radiotoespraak niet door de koningin zelf geschreven, hij laat de plannen voor Nederlands-Indië zien van het kabinet. Om deze redenen kan deze radiorede worden gezien als een uiting van de ideeën en visies die het zittende kabinet had over het koloniale beleid en de positie van Nederlands-Indië en haar inwoners. Voor de ontleding van de manier waarop er in Nederland in het ethische koloniale beleid van de eerste helft van de twintigste eeuw werd gedacht over rassenrelaties, vormt deze radiorede een uitstekende bron.

3.2 De radiorede

Als de Japanners in 1942 Nederlands-Indië binnenvallen en Nederland, op dat moment bezet door Nazi-Duitsland, niets kan doen om dit tegen te houden, verdwijnen niet zomaar de morele

⁶⁶ C. Fasseur, *Eigen Meester, Niemands Knecht* (Amsterdam 2014) 286.

⁶⁷ G.D. Homan, 'The United States and the Netherlands East Indies: The Evolution of American Anticolonialism', *Pacific Historical Review* 53 (1984) 436. ; F. Gouda, T. Brocades Zaalberg, *American visions of the Netherlands East Indies/Indonesia* (Amsterdam 2002) 17-23.

⁶⁸ J. Jansen van Galen, *Afscheid van de koloniën* (Amsterdam 2010). Geraadpleegd als; 'Afscheid van de Koloniën', Proefschrift Universiteit van Amsterdam, <http://www.atlascontact.nl/wp-content/uploads/2014/05/jansen-van-galen-proefschrift.pdf> (versie 15 april 2017) aldaar 30.

⁶⁹ G.D. Homan, 'The United States and the Netherlands East Indies: The Evolution of American Anticolonialism', *Pacific Historical Review* 53 (1984) 438.

verantwoordelijkheidsgevoelens van Nederland jegens zijn kolonie. Dezelfde ideeën als in 1901 blijven bestaan en vinden hun uiting in de radiorede van 6 december 1942 van koningin Wilhelmina. Wat was de houding van de Nederlandse regering ten opzichte van Nederlands-Indië?

Koningin Wilhelmina begint vrij spoedig over de band tussen Nederland en Nederlands-Indië in de rede. Wat opvalt zijn de zinnen; “*Na een historische verbondenheid van eeuwen, waarin het tijdperk van koloniale verhouding reeds lang tot het verleden behoorde, stonden wij aan den vooravond van een samengaan op voet van gelijkheid, toen wij plotseling voor de huidige harde beproeving werden geplaatst.*”⁷⁰ Met deze bewoordingen probeerde koningin Wilhelmina duidelijk te maken aan de toehoorders dat Nederland geen koloniën kende op de manier dat Amerika voor zich zag.⁷¹ Het beeld van de ontwikkelingen in Nederlands-Indië door de ethische politiek was voornamelijk positief. Zo bestond er lange tijd in Nederland geen debat over het Nederlands imperialisme volgens de historici Maarten Kuitenbrouwer en de eerdergenoemde Locher-Scholten.⁷² De ethische nadruk van het Nederlands kolonialisme van de twintigste eeuw zorgde ervoor dat Nederland zichzelf niet in dezelfde lijn zag als de Britten en de Fransen. Nederlands-Indië was niet op eenzelfde manier een kolonie voor Nederland als bijvoorbeeld India voor Groot-Brittannië.⁷³

Zo probeerde minister-president Gerbrandy duidelijk te maken aan de Verenigde Staten, zonder daarbij Groot-Brittannië voor het hoofd te stoten, dat de relatie tussen Groot-Brittannië en India en de relatie tussen Nederland en Nederlands-Indië fundamentele verschillen kende.⁷⁴ Nederlands-Indië kende voor de invasie van de Japanners vrijheid van meningsuiting,

⁷⁰ Radiofragment; NPO, ‘Beroemde 6 december-rede van koningin Wilhelmina’ (versie 30 mei 2017) https://www.npo.nl/beroemde-6-december-rede-van-koningin-wilhelmina/21-11-2014/WO_VPRO_712852 (21 november 2014). Transcript: Wikisource, ‘Radiotoespraak Wilhelmina 6 december 1942’ (versie 30 mei 2017) https://nl.wikisource.org/wiki/Radiotoespraak_Wilhelmina_6_december_1942.

⁷¹ A.J. Barnouw, ‘Colonial Policy of the Netherlands’, *World Affairs* 107 (1944) 88.

⁷² M. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme* (Amsterdam 1985) 17-19. ; E.B. Locher-Scholten, ‘Dutch Expansion in the Indonesian Archipelago around 1900 and the Imperialism Debate’, *Journal of Southeast Asian Studies* 25 (1994) 91-94.

⁷³ R. Raben, ‘A New Dutch Imperial History?’, *Low Countries Historical review* 128 (2013) 10. ; J.A.A. van Doorn, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam 1994) ; R. Mrázek, *Engineers of Happy Land: Technology and Nationalism in a Colony* (Princeton, Oxford 2002).

⁷⁴ P.S. Gerbrandy, *Indonesia* (Londen 1950) 58. ; G.D. Homan, ‘The United States and the Netherlands East Indies: The Evolution of American Anticolonialism’, *Pacific Historical Review* 53 (1984) 438. ; S. K. Hornbeck, ‘The United States and the Netherlands East Indies’, *The annals of the American Academy of Political and Social Science* 255 (1948) 124-126.

democratische ontwikkelingen en daarnaast huisde de kolonie een grote groep ‘Indo-Europeanen’ die trouw waren aan het moederland. Nederland had goede hoop voor Nederlands-Indië en de vooruitgang die al was geboekt beloofde een rooskleurig en onafhankelijke toekomst, als gelijkwaardig onderdeel van het Nederlands rijk. Nederlands-Indië was voor de inval van de Japanners goed op weg om zich, onder het voogdijschap van Nederland, te ontwikkelen tot een stabiele samenleving met de Westerse manier van doen en laten. Nederlands-Indië werd volgens de koningin en haar ministers niet uitgebuit en gebruikt voor gewin van het moederland, zoals de Verenigde Staten dachten.

De koningin vervolgt in haar toespraak met “*De verraderlijke overval op Nederland van 1940 was de eerste onderbreking in het ontwikkelingsproces; de heldhaftig gevoerde strijd van Nederlandsch-Indië, gevolgd door de bezetting van het overgrote deel van het gebied in 1942, was de tweede.*”⁷⁵ Opnieuw wordt hier de nadruk gelegd op de geboekte resultaten van de bescherming en de hulp van Nederland. Nederland was onmisbaar voor de ontwikkeling van Nederlands-Indië en de oorlog, die direct beleid in Nederlands-Indië in de weg stond, hield in dat dit ontwikkelingsproces werd onderbroken.⁷⁶ Zo omschreef minister-president Gerbrandy in zijn boek *Indonesia* dat Nederland ervoor had gezorgd dat progressie in Nederlands-Indië voortdurend was en dat er steeds meer vrijheid ontstond. Waar Gerbrandy bang voor was, was dat, indien de Christelijke voogdijschap van Nederland in Nederlands-Indië zou verdwijnen, chaos zou ontstaan. De Aziatische mensen kenden volgens Gerbrandy namelijk niet een Godgegeven stimulans, zoals in het Westen. Door het verlies van gezag van Nederland in Nederlands-Indië, zou de kolonie weer terugvallen naar een leven in de jungle.⁷⁷

Met de woorden “*Ik weet, dat Nederland dieper dan ooit zijn verantwoordelijkheid gevoelt voor den krachtigen groei der overzeesche gewesten, en dat de Indonesiërs in de lang gegroeide samenwerking den besten waarborg vinden voor het herstel van hun vrede en geluk.*”⁷⁸ verwijst

⁷⁵ Radiofragment; NPO, ‘Beroemde 6 december-rede van koningin Wilhelmina’ (versie 30 mei 2017) https://www.npo.nl/beroemde-6-december-rede-van-koningin-wilhelmina/21-11-2014/WO_VPRO_712852 (21 november 2014). Transcript: Wikisource, ‘Radiotoespraak Wilhelmina 6 december 1942’ (versie 30 mei 2017) https://nl.wikisource.org/wiki/Radiotoespraak_Wilhelmina_6_december_1942.

⁷⁶ The Netherlands Information Bureau, *Wilhelmina prinses der Nederlanden*, The Queen Looks at the Future. Important Statements of H.M. Queen Wilhelmina on War and Peace Aims (New York 1943) 15.

⁷⁷ P.S. Gerbrandy, *Indonesia* (Londen 1950) 47-48.

⁷⁸ Radiofragment; NPO, ‘Beroemde 6 december-rede van koningin Wilhelmina’ (versie 30 mei 2017) https://www.npo.nl/beroemde-6-december-rede-van-koningin-wilhelmina/21-11-2014/WO_VPRO_712852 (21 november 2014). Transcript: Wikisource, ‘Radiotoespraak Wilhelmina 6 december 1942’ (versie 30 mei 2017) https://nl.wikisource.org/wiki/Radiotoespraak_Wilhelmina_6_december_1942.

de koningin naar het voortzettend gevoel van verantwoordelijkheid van Nederland ten opzichte van de ontwikkeling van Nederlands-Indië. Op deze manier legt ze de nadruk op het belang van Nederland voor de vrede en het geluk in Nederlands-Indië. Zo schreef de hoogleraar Adriaan Barnouw in 1944 dat de koningin was ervan overtuigd dat, ondanks dat de politieke relatie tussen het moederland en Nederlands-Indië door de Japanners was onderbroken, de eenheid van het Koninkrijk bleef bestaan.⁷⁹

De door de koningin en het kabinet voorgestelde toekomst van Nederlands-Indië ziet er als volgt uit: *“Ik stel mij, voor, zonder vooruit te lopen op de adviezen der rijks-conferentie, dat zij zich richten zullen op een Rijksverband, waarin Nederland, Indonesië, Suriname en Curacao tezamen deel zullen hebben, terwijl zij ieder op zichzelf de eigen, inwendige aangelegenheden in zelfstandigheid en steunend op eigen kracht, doch met den wil elkander bij te staan, zullen behartigen.”*⁸⁰ De toespraak is meer dan eens geïnterpreteerd als een omslag in het Nederlands koloniaal denken.⁸¹ Door onder andere Willem Drees, minister-president van Nederland van 1948 tot 1958, werd gesuggereerd dat de radiorede beloofde dat de soevereiniteit van de Indiërs de grondslag vormen voor de nieuwe betrekkingen in het Koninkrijk.⁸²

Uit de nadruk op het idee van een Rijksverband voor Nederland en de koloniën blijkt echter dat Nederland geenszins van plan was om onafhankelijkheid aan Nederlands-Indië te verlenen.⁸³ Wel werd er erkent door minister-president Gerbrandy en minister van koloniën Van Mook dat Indië het recht moest hebben om na de oorlog over zijn eigen lot te beslissen en dat er een tijd zou aanbreken dat Nederland zijn staatskundige voogdijschap zou moeten opzeggen.⁸⁴ Deze tijd voor ontvoogding was echter in 1942 nog niet aangebroken. Verzetkrant Trouw benadrukte in een speciaal Indië nummer op 14 december 1943 dat zelfstandigheid van Nederlands-Indië in strijd was met de historisch gegroeide verwevenheid met Nederland. De

⁷⁹ A.J. Barnouw, 'Colonial Policy of the Netherlands', *World Affairs* 107 (1944) 88.

⁸⁰ Radiofragment; NPO, 'Beroemde 6 december-rede van koningin Wilhelmina' (versie 30 mei 2017) https://www.npo.nl/beroemde-6-december-rede-van-koningin-wilhelmina/21-11-2014/WO_VPRO_712852 (21 november 2014). Transcript: Wikisource, 'Radiotoespraak Wilhelmina 6 december 1942' (versie 30 mei 2017) https://nl.wikisource.org/wiki/Radiotoespraak_Wilhelmina_6_december_1942.

⁸¹ R.R Santos do Nascimento, *Het Koninkrijk ontsluit* (Apeldoorn 2017) 249.

⁸² *Ibidem*, 250.

⁸³ H.W. van den Doel, P. Emmer, 'De Dekolonisatie van Nederland', *Internationale Spectator* 54 (2000) 341.

⁸⁴ J.L. Hering, 'De rede van de koningin', *NRC*, 9 april 1999. Geraadpleegd op <http://retro.nrc.nl/W2/Columns/Heldring/990409.html> (versie 10 mei 2017).

krant erkende dat de inheemse bevolking door de invasie van Japan en de nederlaag van Nederland in zelfbewustzijn was gestegen, maar het was aan Nederland om dit te voeden en verder te ontwikkelen.⁸⁵ Een zelfstandig Indië, los van Nederland betekende dat alle positieve ontwikkelingen tot stand zouden worden gebracht.⁸⁶

Nederland zag voor zich dat de ontwikkeling van Nederlands-Indië tot een zelfstandig gebied zich geleidelijk zal voltrekken. De koningin stelt in haar toespraak dat “*het in mijn bedoeling ligt, na de bevrijding, de gelegenheid te scheppen om gezamenlijk te overleggen over een voor de veranderende omstandigheden passende bouw van het Koninkrijk en zijn deelen.*”⁸⁷ Er lagen geen concrete plannen klaar voor een nieuw Koninkrijk, maar Nederland was wel bereid om in gesprek te gaan om het over verandering te hebben. Deze plannen voor een conferentie over de nieuwe structuur van het koninkrijk waren echter in wezen oud nieuws, in 1941 was daartoe namelijk al besloten.⁸⁸ De koningin en het kabinet streefden derhalve niet naar onafhankelijkheid voor Nederlands-Indië, maar naar interne autonomie.⁸⁹ Voor minister-president Gerbrandy gold vooral dat Nederland zich niet kon ontdoen van zijn verantwoordelijkheid tegenover Indië. Het uitgangspunt van gesprekken over een nieuw Rijksverband moest een zo lang mogelijk samengaan tussen moederland en kolonie zijn. Indië mocht dan het recht hebben om over zijn eigen lot te beslissen, maar niet zonder Nederland.⁹⁰ Daarnaast waren deze plannen pas denkbaar als de rust en orde in Nederlands-Indië weer waren teruggekeerd, waar Nederland essentieel voor was.⁹¹

⁸⁵ Trouw, Indië-nummer, 1^e jaargang, december 1943. Geraadpleegd via <http://www.illegaletrouw.nl/krant.php?uitgave=16> (versie 18 mei 2017).

⁸⁶ J. Jansen van Galen, *Afscheid van de koloniën* (Amsterdam 2010). Geraadpleegd als; ‘*Afscheid van de Koloniën*’, Proefschrift Universiteit van Amsterdam, <http://www.atlascontact.nl/wp-content/uploads/2014/05/jansen-van-galen-proefschrift.pdf> (versie 15 april 2017) aldaar 36.

⁸⁷ Radiofragment; NPO, ‘Beroemde 6 december-rede van koningin Wilhelmina’ (versie 30 mei 2017) https://www.npo.nl/beroemde-6-december-rede-van-koningin-wilhelmina/21-11-2014/WO_VPRO_712852 (21 november 2014). Transcript: Wikisource, ‘Radiotoespraak Wilhelmina 6 december 1942’ (versie 30 mei 2017) https://nl.wikisource.org/wiki/Radiotoespraak_Wilhelmina_6_december_1942.

⁸⁸ C. Fasseur, *Eigen Meester, Niemands Knecht* (Amsterdam 2014) 286.

⁸⁹ C. Fasseur, ‘Restauratie en revolutie. De laatste regeringsjaren van koningin Wilhelmina’, *Low Countries Historical Review* 110 (1995) 499.

⁹⁰ C. Fasseur, *Eigen Meester, Niemands Knecht* (Amsterdam 2014) 285.

⁹¹ T. Pollmann, ‘The Unreal War: The Indonesian Revolution through the Eyes of Dutch Novelists and Reporters.’, *Indonesia* 69 (2000) 95.

3.3 Conclusie

De radiorede van koningin Wilhelmina op 6 december 1942 wordt vaak gezien als een keerpunt in het kolonialisme van Nederland. Na een analyse van de tekst van deze toespraak, blijkt dat de Nederlandse regering zich gedwongen ziet een verklaring te geven over de toekomst van Nederlands-Indië om het bondgenootschap van de Verenigde Staten veilig te stellen. Deze verklaring belooft in vage bewoordingen om samen met de West en de Oost te kijken naar een nieuwe vormgeving van het Rijksverband. Het belang van Nederland voor de ontwikkelingen in Nederlands-Indië wordt benadrukt in de toespraak. Een toekomst zonder banden met het moederland wordt niet voorgesteld. Nederlands-Indië heeft Nederland te danken aan zijn bestaan en aan zijn ontwikkeling van achterwaarts kolonie naar een stabiel gebied dat op den duur rijp is voor volwassenheid. De radiorede is daardoor geen breuk met het koloniale beleid van 1901, zoals historici als Jansen van Galen en Fasseur dat zien, maar is een duidelijke voortzetting van de ethische politiek. Zo bleef de gedachte dat de leiding en bescherming van het moederland voor Nederlands-Indië onmisbaar was. Alle vooruitgang die Nederlands-Indië had geboekt, was te danken aan Nederlands voorbeeldige voogdijschap.

Uit de radiotoespraak blijkt dat ook tijdens de Tweede Wereldoorlog Nederland over Nederlands-Indië in termen van bevoogding en paternalisme dacht. Het verlies van daadwerkelijk beleidsuitvoering door de bezetting van de Japanners verandert niets aan de ideeën die in 1901 het koloniale beleid hebben vormgegeven. Uit de radiotoespraak blijkt dat Nederland gelooft dat de inheemse bevolking van Nederlands-Indië Nederland nodig heeft om vanuit een primitief leven in de jungle te ontwikkelen. Het Westerse denken en de Westerse staatsvorming wordt gezien als het ultieme doel voor deze inlanders. De manier waarop Nederland naar Nederlands-Indië kijkt in 1942 is daardoor aan te merken als paternalistisch.

Conclusie

Deze scriptie geeft een beeld weer van de manier waarop er tijdens de ethische politiek door de Nederlandse overheid werd nagedacht over ras. Het koloniale denken tijdens de ethische politiek over Nederlands-Indië en zijn inwoners werd gezien als goed bedoeld. Er werd juist nadruk gelegd op onderwijs en ontwikkeling van het Indische archipel; in Nederland werd zelfs gelobbyd tegen racisme. Indien deze bevindingen naast het concept van paternalisme van Hondius worden gelegd kan echter worden geconcludeerd dat er tussen 1901 en 1942 sprake was van racistisch denken. Het ethische denken ging uit van een hiërarchie, waarbij Nederland bovenaan stond. De inlanders werden gezien als minder ontwikkeld en waren daardoor behoevend aan leiderschap. De ethische politiek was paternalistisch op grond van een sociaal geconstrueerd hiërarchie.

Wilhelmina's troonrede van 1901 wordt gezien als het symbolische startsein van de ethische politiek in Nederlands-Indië. Volgens veel historici wordt de troonrede gezien als het formele begin van een nieuwe koloniale politiek. Deze nieuwe koloniale politiek ging echter gepaard met expansiedrift en pogingen om het Nederlands gezag te uit te breiden en te consolideren. Door de ideologie van de ethische politiek werd intensiever overheidsingrijpen van Nederland in de kolonie gerechtvaardigd. Het is in deze periode dat Nederland zijn macht in het Indische archipel flink uitbreidt en verstevigt onder het mom van het beschavingsoffensief. Immers, hoe kon Nederland de inlanders onderwijzen in het Christendom, als Nederland niet in contact kon komen met de inheemse bevolking? Het racisme, dat inherent aan kolonialisme is verbonden, kreeg in deze periode een sterk paternalistisch karakter. De ethische politiek bestreed niet het racisme van het koloniale denken, het moedigde dit hiërarchische denken en handelen aan door het te verpakken als goed bedoeld, vooruitstrevend en menslievend.

De radiorede van 1942 wordt juist door veel historici gezien als het begin van het einde van Nederlands koloniale beleid, omdat de koningin zich uitspreekt over een nieuwe orde in het Koninkrijk. Door de toespraak van 1901 en van 1942 naast elkaar te leggen, kan worden geconcludeerd dat in 41 jaar tijd bleef het paternalistisch-racistische koloniale gedachtegoed nagenoeg onveranderd. Wilhelmina's toespraken kunnen namelijk worden gezien als momentopnames van bestuurlijke en maatschappelijke denkbeelden en handelingen in 1901 en 1942. Dit onderzoek geeft derhalve nieuwe inzichten in het onderzoek naar racisme in de laatste

fase van het koloniale bestuur in Nederlands-Indië. Het laat zien dat racisme ook binnen de ethische politiek een onderdeel vormde van het heersende vocabulaire van de Nederlandse politiek, en daarmee van de heersende opvattingen over gekoloniseerde volken.

Hoewel dit onderzoek slechts twee toespraken van koningin Wilhelmina heeft geanalyseerd en zich daardoor heeft gelimiteerd tot slechts twee moment opnames, probeert het hiermee een bijdrage te leveren aan het postkoloniale debat in Nederland. Dit onderzoek past in trend van een groeiend aantal academici die kritisch kijken naar het koloniale verleden van Nederland. De conclusies die uit dit onderzoek worden getrokken roepen echter juist nieuwe vragen op en is daarmee een opstapje naar meer onderzoek over het koloniale denken. Een voorbeeld van verder onderzoek zou zijn om te kijken naar de invloed van het paternalistische koloniale denken op het dekolonisatie beleid van Nederland in Nederlands-Indië. Was de moeizame dekolonisatie te wijten aan het feit dat Nederland na de Tweede Wereldoorlog niet verder gezichtsverlies wilde lijden, of speelde paternalistisch denken een grote rol in de keuzes van het Nederlands overheidsingrijpen in Nederlands-Indië? Een tweede suggestie van onderzoek is om te onderzoeken of de focus van Nederland, direct na het verlies van Nederlands-Indië, op ontwikkelingswerk een nieuwe uitlaatklep is geworden van paternalistisch denken. Als dat zo is, betekent dat dan ook dat er geen sprake is geweest van een mentale dekolonisatie wat betreft het koloniaal racistische gedachtegoed? Spelen deze denkbeelden nog altijd een rol in de hedendaagse samenleving? Op deze manier wordt meer inzicht verkregen in de invloed van het paternalisme van het koloniale denken in de eerste helft van de twintigste eeuw.

Zoals Gloria Wekker in het interview met Vrij Nederland stelde betekent goede intenties hebben niet automatisch dat er geen sprake kan zijn van racisme.⁹² Racisme is niet altijd makkelijk aan te duiden. Dit onderzoek heeft aangetoond dat, ondanks de goede bedoelingen van de ethische politiek, het koloniale denken van de laatste fase van het Nederlands kolonialisme toch racistisch was. Deze scriptie poogt bij te dragen aan de mentale dekolonisatie van Nederland, opdat er een duidelijker beeld ontstaat over de kwesties van het actuele racisme debat in de huidige Nederlandse samenleving.

⁹² G. Riemersma, 'Emeritus hoogleraar Gloria Wekker: 'Witte onschuld bestaat niet' (versie 9 juni 2017), <https://www.vn.nl/gloria-wekker-witte-onschuld-bestaat-niet> (8 juni 2016).

Bibliografie

- Barnouw, A.J., 'Colonial Policy of the Netherlands', *World Affairs* 107 (1944) 86-91.
- Bloembergen, M., '*Koloniale vertoningen: de verbeelding van Nederlands-Indië op de wereldtentoonstellingen (1880-1931)*', proefschrift Universiteit van Amsterdam (2001).
- Buettner, E., *Europe after Empire* (Cambridge 2016).
- Couwenberg, S.W., 'Kolonialisme en racisme: een inmiddels omstreden geraakt en moeizaam verwerkt Nederlands en Europees verleden', in: S. W. Couwenberg (red.), *Kolonialisme en racisme* (Soesterberg 2016).
- DeLoria, P.J., *Indians in Unexpected Places* (Kansas 2004).
- Doel, van den, H.W., Emmer, P., 'De Dekolonisatie van Nederland', *Internationale Spectator* 54 (2000) 339-346.
- Doorn, van, J.A.A., *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam 1994).
- Essed, P. en Trienekens, S., "Who wants to feel white?' Race, Dutch culture and contested identities', *Ethnic and Racial Studies* 31 (2008) 52-72.
- Fasseur, C., *Eigen Meester, Niemands Knecht* (Amsterdam 2014).
- Fasseur, C., 'Restauratie en revolutie. De laatste regeringsjaren van koningin Wilhelmina', *Low Countries Historical Review* 110 (1995) 499-514.
- Fasseur, C., *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormeloze jas* (Amersfoort 2001).
- Gerbrandy, P.S., *Indonesia* (Londen 1950).
- Gouda, F., *Dutch Culture overseas* (Amsterdam 1996).
- Hoëvell, van, W.R., *Parlementaire redevoeringen over koloniale belangen*, deel 1 (Zaltbommel 1962).
- Homan, G.D., 'The United States and the Netherlands East Indies: The Evolution of American Anticolonialism', *Pacific Historical Review* 53 (1984) 423-446.
- Hondius, D., *Blackness in Western Europe* (New Brunswick 2014).
- Hornbeck, S.K., 'The United States and the Netherlands East Indies', *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 255 (1948) 124-135.
- Jackman, M., *The Velvet Glove* (Berkeley 1994).

Jagt, van der, J.W., 'Coffee Colored Calvinists', *Journal of Reformed Theology* 11 (2017) 47-64.

Jansen van Galen, J., *Afscheid van de koloniën* (Amsterdam 2010). Geraadpleegd als; 'Afscheid van de Koloniën', Proefschrift Universiteit van Amsterdam, <http://www.atlascontact.nl/wp-content/uploads/2014/05/jansen-van-galen-proefschrift.pdf>.

Kennedy, R., 'The Colonial Crisis and the Future', in: Ralph Linton (ed.), *The Science of Man in the World Crisis* (New York 1945) 306-346;

Kossmann, E.H., *De Lage Landen 1780/1980* (Amsterdam 1986).

Kuitenbrouwer, M., *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme* (Amsterdam 1985).

Lantink, F.W., Hoorcollege 'Ideologieën in de 19^e en 20^e eeuw', Universiteit Utrecht, 15 november 2016.

Locher-Scholten, E.B., 'The Dead End of 'Dutchification'. Colonial Elites in Indonesia in the 19th and 20th Centuries.' In: C.I. Laux en F.J. Ruggiu *At the Top of the Empire. European Elites in the Colonies. 16th – 20th Century* (Brussel 2009).

Locher-Scholten, E.B., 'Dutch Expansion in the Indonesian Archipelago around 1900 and the Imperialism Debate', *Journal of Southeast Asian Studies* 25 (1994), 91-111.

Locher-Scholten, E.B., *Ethiek in fragmenten. Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederland in de Indonesische Archipel, 1877-1942* (Utrecht 1981).

Lubbers, R.F.M. en Hoekstra, R.J. 'De Troonrede en taaladvisering', in: T. Sanders, P. Smulders, *Schrijfwijsheden. Visies op taal en taaladvies* (Den Haag 2006).

Moore, B., en Van Nierop, H.F.K., *Colonial Empires Compared: Britain and the Netherlands, 1750-1850* (Aldershot 2003).

Mrázek, R., *Engineers of Happy Land: Technology and Nationalism in a Colony* (Princeton, Oxford 2002).

Netherlands Information Bureau, the, *Wilhelmina prinses der Nederlanden, The Queen Looks at the Future. Important Statements of H.M. Queen Wilhelmina on War and Peace Aims* (New York 1943).

Pollmann, T., 'The Unreal War: The Indonesian Revolution through the Eyes of Dutch Novelists and Reporters.', *Indonesia* 69 (2000) 93-106.

Raben, R., 'A New Dutch Imperial History?', *Low Countries Historical review* 128 (2013) 5-30.

Raben, R., 'Postkoloniaal Nederland', *Internationale Spectator* 54 (2000) 359-364.

Ricklefs, M.C., *A History of Modern Indonesia since c.1200* (Londen 2001).

Santos do Nascimento, R.R., *Het Koninkrijk ontsluit* (Apeldoorn 2017).

Schaap, J., *Het recht om te waarschuwen* (Amsterdam 2007).

Schendelen, van, M.P.C.M., *Parlementaire informatie, besluitvorming en vertegenwoordiging* (Rotterdam 1976).

Sinke, O., *Verzet vanuit de verte* (Amsterdam 2009).

Suber, P., 'Paternalism', in: C.B. Gray ed., *Philosophy of Law: An Encyclopedia* (Garland 1999) 632-635.

Todorov, T., 'Race and Racism', in: B. Ashcroft, G. Griffiths, H. Tiffin, *The Postcolonial Studies Reader* (New York 2006) 213-215. Originele tekst: T. Todorov, *On Human Diversity: Nationalism, Racism and Exoticism in French Thought* (Harvard 1993), vertaling; Catherine Porter.

Touwen, L.J., 'Paternalisme en protest. Ethische Politiek en nationalisme in Nederlands-Indië, 1900-1942', *Leidschrift* 15 (2000) 67-93.

Vickers, A., *A History of Modern Indonesia* (Cambridge 2005).

Visser, L., Hoorcollege 'Racisme in de Verenigde Staten', Universiteit Utrecht, 26 april 2016.

Voituren, M., '*Van economische ontredde naar zelfredzaamheid*', Masterscriptie Universiteit Leiden (2014).

Watt, C.A., Mann, M., *Colonial and Postcolonial South Asia: From Improvement to Development* (Londen 2007).

Wertheim, W.F., 'Koloniaal racisme in Indonesië, ons onverwerkt verleden?', *De Gids* 154 (1991) 367-384.

Websites:

Hering, J.L., 'De rede van de koningin', *NRC*, 9 april 1999. Geraadpleegd op <http://retro.nrc.nl/W2/Columns/Heldring/990409.html>.

Locher-Scholten, E.B., 'Brooshooft, Pieter (1845-1921)', <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/brooshooft> (12 november 2013).

NPO, 'Beroemde 6 december-rede van koningin Wilhelmina', https://www.npo.nl/beroemde-6-december-rede-van-koningin-wilhelmina/21-11-2014/WO_VPRO_712852 (21 november 2014).

Riemersma, G. ‘Emeritus hoogleraar Gloria Wekker: ‘Witte onschuld bestaat niet’,
<https://www.vn.nl/gloria-wekker-witte-onschuld-bestaat-niet> (8 juni 2016).

Troonredes.nl, ‘Troonrede van 19 september 1899’, <http://www.troonredes.nl/troonrede-van-19-september-1899/>.

Troonredes.nl, ‘Troonrede van 18 september 1900’, <http://www.troonredes.nl/troonrede-van-18-september-1900/>.

Troonredes.nl, ‘Troonrede van 17 september 1901’, <http://www.troonredes.nl/troonrede-van-17-september-1901/>.

Trouw, Indië-nummer, 1^e jaargang, december 1943. Geraadpleegd via
<http://www.illegaletrouw.nl/krant.php?uitgave=16>.

Vara, ‘Bootvluchtelingen – Martin Simek en Sylvana Simons’,
<https://dewerelddraaitdoor.vara.nl/media/339852> (13 mei 2015).

Vara Joop, ‘Vraag Sylvana Simons over ‘zwartjes’ leidt tot racistische scheldkannonade’,
<https://joop.vara.nl/nieuws/vraag-sylvana-simons-over-zwartjes-leidt-tot-racistische-scheldkanonnade> (14 mei 2015).

Vries, de, J., ‘Wat nu, witte man? ‘Ik heb tien keer liever een racist’,
<https://www.groene.nl/artikel/ik-heb-tien-keer-liever-een-racist> (13 juli 2016).

Wikisource, ‘Radiotoespraak Wilhelmina 6 december 1942’,
https://nl.wikisource.org/wiki/Radiotoespraak_Wilhelmina_6_december_1942.

Bijlage 1 – troonrede 1901⁹³

Mijne Heeren!

Het is Mij aangenaam, voor de opening van de nieuwe zitting der Staten-Generaal in Uw midden te verschijnen, en Ik acht Mij gelukkig dit thans te mogen doen, vergezeld van Mijn Doorluchtigen Gemaal.

De betrekkingen met de buitenlandsche Mogendheden bleven van zeer vriendschappelijken aard. Door den Nederlandschen Minister-President te Peking is, gezamenlijk met de vertegenwoordigers van andere belanghebbende Mogendheden, eene overeenkomst met China gesloten, waarbij dat Rijk zich verbindt tot schadevergoeding wegens de vernieling der Legatiën. Het personeel van Zee- en Landmacht, en van de overige takken van 's Rijks dienst, gaf Mij, zoo hier als in de overzeesche gewesten, door de loffelijke volvoering van zijn taak, reden tot tevredenheid.

De algemeene volkstoestand stemt in velerlei opzicht tot dank. Intusschen mag niet worden voorbij gezien, dat, zoo op geestelijk als stoffelijk gebied, eene wijziging van toestanden is ingetreden, die meer dan tot dusver de Overheid tot het geven van leiding en het verleenen van steun noodzaakt.

Hierbij behoort zij voort te bouwen op de Christelijke grondslagen van ons volksleven.

De bestaande Zondagswet eischt herziening. Het zedelijk karakter van het openbare volksleven zal op meer afdoende wijze door de wet beschermd moeten worden. Zonder de persoonlijke vrijheid te na te komen, zal op openbaar terrein de speel- en drankzucht krachtiger moeten worden beteugeld.

“Ach Vader niet meer”: affiche bestrijding alcoholisme.

Hierbij behoort zij voort te bouwen op de Christelijke grondslagen van ons volksleven

⁹³ Troonredes.nl, 'Troonrede van 17 september 1901' (versie 11 mei 2017), <http://www.troonredes.nl/troonrede-van-17-september-1901/>.

Voor de vrijmaking van het onderwijs, in zijn onderscheidene vertakkingen, zal op den ingeslagen weg worden voortgeschreden.

Niet minder blijft de stoffelijke zijde van het sociale vraagstuk Mijne aandacht trekken. U zal een ontwerp worden aangeboden om aan den landbouw eene rechtstreeksche vertegenwoordiging te geven. Door haar voorgelicht, zal de Regeering beter zijne belangen kunnen behartigen.

De vervalsching der voedingsmiddelen en de oneerlijke mededinging behooren te worden bestreden. Voor de ontwikkeling van de praktische volksopleiding, ook door de regeling van het leerlingstelsel, zal Uwe medewerking worden ingeroepen. Het octrooirecht voor uitvindingen behoort op nieuwe grondslagen hersteld te worden. Het consulaatwezen wensch Ik in toenemende mate aan de belangen van landbouw, nijverheid en handel dienstbaar te maken. Het arbeidscontract vereischt nadere regeling.

De verplichte verzekering door de ongevallenwet voorgeschreven, zal onverwijld worden uitgevoerd, zoodra de regeling van het beroep zal zijn tot stand gekomen. Ook tot de zeevisscherij en den landbouw zal deze verzekering zijn uit te breiden. Daarnaast wordt de verplichte verzekering tegen de gevolgen van ziekte, invaliditeit en ouderdom voorbereid.

Overmits de toestand van 's Rijks schatkist niet voldoende is, om deze geestelijke en stoffelijke sociale hervormingen tot stand te brengen, wordt versterking van 's Rijks inkomsten vereischt, waarvoor allereerst herziening van het tarief van invoerrechten in aanmerking komt. Bij deze herziening zal tevens naar bevordering van den nationalen arbeid te streven zijn. Indien de minvermogende door deze herziening mocht gedrukt worden, zal hiermede rekening worden gehouden bij de bepaling van zijn bijdrage in de verplichte verzekering.

Ter voldoening aan de desbetreffende bepaling der Grondwet zal eene regeling van de administratieve rechtspraak worden voorbereid.

De onlangs vastgestelde wetten tot regeling der levende strijdkrachten zullen, ook door krachtige bevordering van de vooroefening, zonder vertraging worden uitgevoerd. De regeling van den Landstorm kan eerst daarna volgen. De ontwerpen voor de militaire pensioenregeling en de militaire rechtspraak wachten op afdoening. De invoering van snelvuurgeschut, die niet

kan uitblijven, zal aanzienlijke geldelijke offers vergen. In de richting van de bevordering van godsdienstzin en zedelijkheid op de schepen van oorlog en in de kazernen en kampementen zal worden voortgegaan.

Als Christelijke Mogendheid is Nederland verplicht in den Indischen Archipel de rechtspositie der inlandsche Christenen beter te regelen, aan de Christelijke zending op vaster voet steun te verleen, en geheel het regeeringsbeleid te doordringen van het besef, dat Nederland tegenover de bevolking dezer gewesten een zedelijke roeping heeft te vervullen.

In verband hiermede trekt de mindere welvaart der inlandsche bevolking op Java Mijne bijzondere aandacht. Ik wensch naar de oorzaken hiervan een onderzoek in te stellen. Aan de bepalingen ter bescherming van de onder contract werkende koelies zal gestrengelijk de hand worden gehouden. Naar decentralisatie van bestuur zal gestreefd worden.

De toestand op het noordelijk gedeelte van Sumatra zal, naar Ik vertrouw, bij handhaving van het thans gevolgde stelsel, eerlang tot algeheele pacificatie leiden.

Op de ontwikkeling van de koloniën Suriname en Curaçao blijft Mijne aandacht gevestigd. Van Uwe bereidwilligheid, Mijne Heeren, om Mij, bij datgene, wat tot heil van Land en Volk kan strekken, Uwe medewerking te verleen, houd Ik Mij overtuigd.

Moge bij de gewichtige taak, wier volbrenging U wacht, God Almachtig U leiden, en doe Hij op Land en Volk Zijnen zegen rusten.

Ik verklaar de gewone zitting der Staten-Generaal te zijn geopend.

Bijlage 2 – radiorede 1942⁹⁴

Het is heden een jaar geleden, dat de Japanneezen zonder voorafgaande oorlogsverklaring hun verraderlijken overval deden op onze bondgenooten. Wij hebben toen geen oogenblik gearzeld ons onmiddellijk in den strijd te werpen en onze bondgenooten, wier zaak ook de onze is, ter hulp te snellen.

Japan had zich reeds jaren voorbereid op dezen oorlog en op de verovering van Nederlandsch-Indië en heeft gepoogd daarbij de gedragslijn te volgen van zijn asgenooten om het eene land na het andere aan te vallen. Dit laatste hebben wij, dank zij onze onverwijlde oorlogsverklaring, kunnen verijdelen.

Na een jaar van strijd kunnen wij getuigen, dat het getij aan het kenteren is en dat de aanvaller van toen, die zoozeer in het voordeel was, reeds thans hier en daar in de verdediging wordt gedrongen. Wel werd Nederlandsch-Indië, dat zich zoo heldhaftig verdedigd heeft, grootendeels door den vijand bezet, maar dit deel van den strijd bleek slechts een voorspel te zijn.

De Japanneezen naderen meer en meer de grenzen van hun kunnen tegen de steeds groeiende macht, die van alle zijden op hen aanvalt. China's moed en uithoudingsvermogen hebben zij niet kunnen breken, en Japan staat thans voor het keeren van den vloed van dien zelf gewilden oorlog, welke tot zijn volkomen ondergang zal leiden. Meer dan ooit gaan op dit oogenblik mijn gedachten uit naar mijn land- en rijksgenooten in Nederland en Nederlandsch-Indië. Na een historische verbondenheid van eeuwen, waarin het tijdperk van Koloniale verhouding reeds lang tot het verleden behoorde, stonden wij aan den vooravond van een samengaan op voet van gelijkheid, toen wij plotseling voor de huidige harde beproeving werden geplaatst. De verraderlijke overval op Nederland van 1940 was de eerste onderbreking in het

⁹⁴ Radiofragment; NPO, 'Beroemde 6 december-rede van koningin Wilhelmina' (versie 30 mei 2017) https://www.npo.nl/beroemde-6-december-rede-van-koningin-wilhelmina/21-11-2014/WO_VPRO_712852 (21 november 2014). Transcript: Wikisource, 'Radiotoespraak Wilhelmina 6 december 1942' (versie 30 mei 2017) https://nl.wikisource.org/wiki/Radiotoespraak_Wilhelmina_6_december_1942. Engelstalig transcript: The Netherlands Information Bureau, *Wilhelmina prinses der Nederlanden, The Queen Looks at the Future. Important Statements of H.M. Queen Wilhelmina on War and Peace Aims* (New York 1943) 11-13.

ontwikkelingsproces; de heldhaftig gevoerde strijd van Nederlandsch-Indië, gevolgd door de bezetting van het overgrootste deel van het gebied in 1942, was de tweede.

Reeds in den tijd, toen Indië nog vrij was en alleen Nederland was bezet, bleek de kracht van deze verbondenheid en leefde aan beide zijden een gevoel op van sterker saamhoorigheid, dan in vredige dagen zoo snel kon zijn gegroeid. Nu echter is dit wederzijdsch begrijpen nog verdiept, doordat dezelfde strijd in vollen omvang is gevoerd en hetzelfde leed in volle zwaarte wordt ondergaan.

Zoowel in Nederland als in Nederlandsch-Indië hebben de vijanden met hun propaganda voor de zoogenaamde nieuwe orde niets onbeproefd gelaten om de geesten te verleiden en hun dwingelandij en onderdrukking met de leugens hunner toekomstbeloften te omkleeden. Maar deze leugens en dit bedrog hebben niet gebaat, want schier allen hebben het doorzien en begrepen, dat onze vijanden slechts slavernij en uitbuiting beoogen, en dat er, zoolang zij niet verdreven en verslagen zijn, van vrijheid geen sprake kan wezen.

In vroegere radio-reden kondigde ik reeds aan, dat het in mijn bedoeling ligt, na de bevrijding, de gelegenheid te scheppen om gezamenlijk te overleggen over een voor de veranderde omstandigheden passende bouw van het Koninkrijk en zijn deelen. De daartoe bijeen te roepen rijksconferentie werd in een regeerings-verklaring van 27 Januari 1942 nader omschreven. Deze conferentie, waarin vooraanstaande vertegenwoordigers van de drie overzeesche deelen van het Koninkrijk met die van Nederland aan een ronde tafel zullen samenkomen, werd in de toen nog vrije gebieds-deelen Nederlandsch-Indië, Suriname en Curacao reeds voorbereid. Vooral in Nederlandsch-Indië waren daartoe uitvoerige gegevens verzameld, welke mij nog in December 1941 vanwege den Gouverneur-Generaal hebben bereikt.

De strijd in Nederlandsch-Indië heeft deze veelbelovende voorbereiding verstoord. Wij kunnen haar eerst weder hervatten, zoodra een ieder zijn overtuiging vrijuit zal kunnen uitspreken. Staat het dus vast, dat vernieuwing noodig is in den staatkundigen bouw van het Rijk en in dien van Nederland en de overzeesche gebieden, het zou daarom niet juist zijn en ook niet mogelijk zijn daarvan nu reeds den vorm te willen bepalen.

Ik weet, hoeveel groots en goeds in Nederland, onder den druk der bezetting, aan het groeien is; ik weet, dat zulks ook in Indië het geval is, waar de saamhoorigheid door het ondervonden leed wordt versterkt. Dit kan slechts worden uitgewerkt in vrij overleg, waarbij de beide gebiedsdeelen van elkanders denkbeelden zullen willen kennisnemen. Bovendien heeft de bevolking van Nederland en van Nederlandsch-Indië, door haar lijden en haar verzet, haar recht bevestigd om mede te beslissen over den vorm, die zal worden gegeven aan die verantwoordelijkheid van het geheele volk tegenover de wereld en van de verschillende bevolkingsgroepen tegenover elkander en tegenover zichzelf. Door daarop nu vooruit te loopen zou dat recht worden miskend en het door bittere ervaring verworven inzicht van mijn volk worden terzijde geschoven.

Ik ben overtuigd – en de geschiedenis en de berichten uit de bezette gebieden bevestigen mij daarin - dat het Rijk na den oorlog zal kunnen worden opgebouwd op den hechten grondslag van volledige deelgenootschap, die de voltooiing zal beteekenen van hetgeen zich in het verleden reeds heeft ontwikkeld.

Ik weet, dat geen politieke eenheid en verbondenheid op den duur kunnen blijven bestaan, die niet gedragen worden door de vrijwillige aanvaarding en de trouw van de overgrote meerderheid der burgerij. Ik weet, dat Nederland dieper dan ooit zijn verantwoordelijkheid gevoelt voor den krachtigen groei der overzeesche gewesten, en dat de Indonesiërs in de lang gegroeide samenwerking den besten waarborg vinden voor het herstel van hun vrede en geluk.

De laatste jaren hebben getoond, dat in beide volken de wil en het vermogen tot harmonisch en vrijwillig samengaan aanwezig zijn. Een op dien grondslag gevestigde rijkseenheid stuurt aan op de verwezenlijking van het doel, waarvoor de Vereenigde Naties strijden, zooals dit onder meer in het Atlantic Charter is belichaamd en waarmede wij aanstonds konden instemmen, omdat het de grondslagen bevat van onze eigen opvatting van recht en vrijheid, waarvoor wij in den loop der geschiedenis goed en bloed geofferd hebben.

Ik stel mij, voor, zonder vooruit te loopen op de adviezen der rijks-conferentie, dat zij zich richten zullen op een Rijksverband, waarin Nederland, Indonesië, Suriname en Curacao

tezamen deel zullen hebben, terwijl zij ieder op zichzelf de eigen, inwendige aangelegenheden in zelfstandigheid en steunend op eigen kracht, doch met den wil elkander bij te staan, zullen behartigen. Ik meen, dat zulk een zelfstandigheid en samenwerking aan het Rijk en zijn deelen de kracht kunnen geven om hun verantwoordelijkheid naar binnen en naar buiten ten volle te dragen.

Daarbij zal voor verschil van behandeling op grond van ras of landaard geen plaats zijn, doch zullen slechts de persoonlijke bekwaamheid der burgers en de behoeften van de verschillende bevolkingsgroepen den doorslag geven voor het beleid der regeering. Ook in Indië heerscht thans een verdrukker, die, in navolging van zijn verfoeilijke bondgenooten en met verwerping van beginselen, die hij zelf in het verleden heeft erkend, vreedzame burgers interneert en vrouwen en kinderen van hun levensonderhoud berooft.

Hij heeft dat mooie en vredige land ontworteld en uit zijn voegen gerukt; zijn nieuwe orde brengt slechts ellende en armoede. Maar desondanks kunnen wij getuigen, dat het hem niet gelukt is ons te bedwingen, en thans, nu een immer groeiende macht van de verbonden volken alzjids op hem aanrukt, weten wij, dat hij daarin ook niet meer slagen zal.

Nederlandsch-Indië en Nederland zullen met hun helden te land, ter zee en in de lucht, met hun wakkere en moedige koopvaarders en door hun taai en nimmer wankelend verzet in den zwaren strijd, dien zij streden, na de gemeenschappelijke overwinning hun zelfopoffering en onverschrokkenheid be kroond zien met de herwinning van vrede en geluk van land en volk in een nieuwe wereld.

Zij zullen dan onverwijld aan den slag kunnen gaan om te bouwen aan een betere en gelukkiger toekomst.